

పతంగాః పక్షిణః విశల్ల సమ్మదృ వేగాః. దేని కోసం పరుగు? నశించి పోవడానికి (వినిశ్చయ). అలాగే వివాళ కాలంలో వివరీత బుద్ధి పూర్వకంగా లోకంలో అందరూ పరుగు పరుగున వెళ్ళి పరమేశ్వరుని కాలాగ్నిలో ప్రవేశిస్తారు. ఇవన్నీ అనివార్యాలు. అర్థం గాని కర్మఫలాలు. మృత్యు ముఖ ప్రవేశ హేతువులు. శలభాల వలె కాలాగ్నిలో కాలి పోవడమే ప్రవేశ ప్రయోజనము.

అవశులై నదులు ప్రవహించి సాగరంలో పడుతున్నాయి. బుద్ధి పూర్వకంగా పరుగులెత్తి మిడుతలు అగ్నిలో దూకుతున్నాయి. మృత్యుకాలంలో నిగ్రహాలు అనూహ్యము.

అలా అందరూ అవశులై విశ్వరూపుని కాలానల ముఖాలలో ప్రవేశిస్తూ ఉంటే, విశ్వమూర్తి ఏం చేస్తున్నాడు? నదుల విషయంలో సాగరుడు ఏమి చేశాడో, శలభాల విషయంలో అగ్నిదేవుడు ఏం చేశాడో, జీవుల విషయంలో ఈశ్వరుడు అదే చేస్తాడు. అదే తరువాత ప్రసంగ విషయం.

**లేలిహ్యసే గ్రసమానః సమన్తా ల్లోకాన్ సమగ్రాన్ నృదవైర్జ్వలద్భిః ।
తేజోభి రాపూర్య జగత్సమగ్రం భాసంతవోగ్రాః ప్రతపన్తి విష్ణో ॥**

30

**లేలిహ్యసే-గ్రసమానః-సమంతాత్-లోకాన్-సమగ్రాన్-నృదవైః-జ్వలద్భిః
తేజోభిః-ఆపూర్య-జగత్-సమగ్రం-భాసః-తవ-ఉగ్రాః-ప్రతపంతి-విష్ణో**

విష్ణో	=	విష్ణుమూర్తి!	తవ	=	నీ యొక్క
జ్వలద్భిః	=	మండుచున్న	ఉగ్రాః	=	ప్రచండమైన
నృదవైః	=	నోళ్ళ చేత	భాసః	=	కాంతులు
సమంతాత్	=	అన్ని వైపుల నుండి	సమగ్రం	=	సమస్తమైన
సమగ్రాన్	=	సమస్త మైన	జగత్	=	జగత్తును
లోకాన్	=	లోకములను	తేజోభిః	=	కాంతుల చేత
గ్రసమానః	=	మ్రొంగుచు	ఆపూర్య	=	నింపి
లేలిహ్యసే	=	ఆస్వాదిస్తున్నావు	ప్రతపంతి	=	తపింప చేస్తున్నాయి

హే విష్ణుదేవా! మండుతున్న నీ నోళ్ళలో ప్రవేశిస్తున్న లోకులను నాకుతూ, చప్పరిస్తూ అమాంతం మ్రొంగుతున్నావు. భయంకరమైన నీ తేజస్సు ఈ ప్రపంచాన్నంతా ప్రచండంగా ఉడికిస్తూ ఉంది.

వ్యాఖ్య

సమర క్షేత్రంలో కయ్యానికి కాలు మోపిన రాజులు, విశ్వరూపుని కాలానల ముఖాలలో ప్రవేశించు విధానమును వివరించి, ప్రవేశ ప్రయోజనాన్ని కూడా పూర్వ శ్లోకంలో తెలియ జేసిన అర్జునుడు, ప్రస్తుత శ్లోకంలో ఆ సమయంలో పరమేశ్వరుడు నిర్వహించే కార్యాన్ని వివరిస్తున్నాడు.

యావ త్రప్రపంచాన్ని తేజస్సులలో ముంచి, జ్వలిస్తున్న నోళ్ళతో చప్పరిస్తూ, నాకుతూ ప్రాణుల్ని మ్రొంగుతున్నాడు. సంహార కర్తగా దయా దాక్షిణ్యాలు లేకుండా ధర్మ నిర్వహణలో జాజ్వల్యమాన మవుతున్నాడు.

ఈ విధమైన సంహార కార్యాన్ని ఆచరించడంలో విశ్వమూర్తి తృప్తి చెందుతున్నాడు. బాహ్యనికి చాచిన తన కాలాగ్ని నాలుకలతో నాకుతూ, ప్రాణులను మ్రొంగిన తరువాత (గ్రసమానః), అప్పటికీ తృప్తి చెందక నాలుకలతో దొడలను మాటిమాటికీ నాకుతూ (లేలిహ్యసే) కనిపిస్తున్నాడు. తృప్తిగా భుజించిన తరువాత, ఆహారాన్ని మ్రొంగి, ఆ తరువాత, దొడలను మనం ఎలా నాకుతామో, ఆ విధంగా నాకుతూ గోచరిస్తున్నాడు

అంటే, సంహార కార్యాన్ని విశ్వమూర్తి సంతృప్తితో నిర్వహిస్తున్నాడని తెలుస్తూ ఉంది.

మండు వేసవిలో సూర్యుడు ప్రపంచాన్ని ఎలా తపింప చేస్తాడో, సంహార సమయంలో తన తేజస్సుతో విశ్వరూపుడు యావ త్రప్రపంచాన్ని అలా తపింప చేస్తున్నాడు. మృత్యు విషయంలో జీవులు అనుభవించే దుఃఖమే, పరితాపమే, సంతాపమే ఇక్కడ తాపము. ఇది మామూలు తాపము కాదు. ప్రచండమైన తాపము అంటున్నాడు అర్జునుడు.

ప్రతపన్తి అంటే అధికంగా తపింప చేయడము అని అర్థము. భయంకరమైన విశ్వమూర్తి యొక్క కాంతులతో ప్రపంచము యావత్తూ ఉడికి పోతూ ఉంది అంటున్నాడు (తవ ఉగ్రాః క్రూరాః ప్రతపన్తి ప్రతాపం కుర్వన్తు).

ఇంతవరకు ప్రసన్నుడైన కేశవుని చూచిన అర్జునుడు, ప్రచండ ప్రతాప తేజముతో సంహారమూర్తిగా శివమెత్తి విలయ రూపమును ప్రదర్శించు విశ్వరూపుని అర్థం చేసుకోలేక అనుగ్రహించమని అర్జిస్తున్నాడు.

**ఆఖ్యాహి మే కో భవా నుగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద ।
విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవన్త మాద్యం న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్ ॥**

31

**ఆఖ్యాహి-మే-కో-భవాన్-ఉగ్రరూపః-నమః-అస్తు-తే-దేవవర-ప్రసీద
విజ్ఞాతుం-ఇచ్ఛామి-భవంతం-అద్యం-న-హి-ప్రజానామి-తవ-ప్రవృత్తిం**

దేవవర	=	దేవదేవా!	ప్రసీద	=	ప్రసన్నుడవు కా!
ఉగ్రరూపః	=	భయంకర ఆకారమైన	అద్యం	=	అద్యుడ వైన
భవాన్	=	నీవు	భవంతం	=	నిన్ను
కః	=	ఎవరో	విజ్ఞాతుం	=	తెలిసి కొనుటకు
మే	=	నాకు	ఇచ్ఛామి	=	కోరుతున్నాను
ఆఖ్యాహి	=	చెప్పు!	తవ	=	నీ యొక్క
తే	=	నీకు	ప్రవృత్తిం	=	ప్రవర్తనమును
నమః అస్తు	=	వందనము!	న ప్రజానామి హి	=	తెలుసుకోలేక పోతున్నాను

దేవదేవా! నీకు నమస్కారము. నన్ను అనుగ్రహించు. భయంకరమైన రూపం కలిగిన నువ్వెవరు? నాకు చెప్పు నీ చేష్టలు నాకు అర్థం కావడం లేదు. ఆదిదేవుడైన నిన్ను గూర్చి విశేషంగా తెలుసుకోవాలి అనుకుంటున్నాను.

వ్యాఖ్య

భయంకరమైన రూపముతో ప్రళయ కాలాలకుని లాగా మహాయోధులతో సహ సర్వులను మ్రొంగుతున్న భగవానుని మహా కార్యాన్ని వీక్షించిన అర్జునుడు భీతి చెంది, ఓ దేవవరా! నన్ను అనుగ్రహించు. నీకు దండం పెడతా! నువ్వెవరో చెప్పు. నీ చేష్టలు నాకు ఏ మాత్రం అర్థం కావడం లేదు అంటున్నాడు (న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్).

దేవా! నువ్వెవరు? మహా మృత్యు రూపుడవా? ప్రళయ కాల రుద్రుడవా? కాలావ్రకుడవా? ప్రళయాగ్ని హోత్రుడవా? శివుడవా? కేశవుడవా? కేశవుడవై రక్షించేవాడి వని భావించాను. శివుడవై ఇలా భయంకరంగా శిక్షించే వాడవని నాకు తెలియదు.

అద్యుడ వైన నిన్ను తెలుసుకోవాలి అనుకుంటున్నాను (అద్యం భవన్తమ్ విజ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛామి) అని

ప్రార్థిస్తున్నాడు పార్థుడు. భగవంతుడు ఆద్యుడు అని అర్జునుడే చెబుతున్నాడు కదా! తెలియబట్టే కదా చెబుతున్నాడు. **ఆదౌ భవమ్ ఆద్యం** - ఆది యందు ఉన్నవాడు కనుక భగవంతుడు ఆద్యం అయ్యాడు. ఇది అర్జునునకు తెలియబట్టే కదా చెబుతున్నాడు. ఒక వైపు ఆద్యుడు అంటూ, మరో వైపు ఆద్యుడవైన నిన్ను తెలుసు కోవాలని ఉంది అని అంటూ డేమిటి?

ఇక్కడొక అందమైన మెలిక ఉంది. సుందరమైన లంకె ఉంది. అదిలో ఎవడు ఉంటాడో, అతడు ఆద్యుడు (**ఆదౌ భవ ఆద్యః**). ఈ విధంగా భగవంతుణ్ణి గూర్చి అర్జునునికి తెలుసు. కాని, ఆద్యుడు అంటే మరొక అర్థం కూడా ఉంది. సమస్తాన్ని ఆరగించుటకు ప్రవృత్తుడు ఆద్యుడు (**ఆనమంతాదత్తుం ప్రవృత్తః ఆద్యః**). అదిదేవుడై ఆపదలలో ఆడుకొనే వాడిగా అర్జునుడికి ఆద్యుడు తెలుసు. కాని, అందరినీ అమాంతంగా, ఆనందంగా ఆరగించే ఆద్యుడుగా ఇప్పుడే చూస్తున్నాడు. ఏది ఆద్యమో, ఏది భాద్యమో అర్థం గాక, ఆవేదనతో, ఆరాధనా హృదయుడై అడుగు తున్నాడు అర్జునుడు.

అంతే కాదు. లయ రూపుడైన పరమేశ్వరుని ఉగ్రరూపమును చూచి తట్టుకోలేక, 'నీకు దండం పెడతా! నన్ను ప్రసన్నంగా అనుగ్రహించు **గమోఽస్మై తేదేవతర ప్రసీద!**' అని కూడా ప్రార్థిస్తున్నాడు. నిగూఢమైన జ్ఞానాన్ని ప్రశ్నించి తెలుసుకొనే వాడే కదా శిక్షణ యోగ్యుడైన శిష్యుడు!

ఎవరు నీవు ఎవ్వరూ ఎరుగలేరు
ఎరిగిన వారు తిరిగి ఎరుక పరచలేరు
ఎదను చేరి సాదలన్నీ విందువయ్యా!
నీ అడుగుల కడ పడి ఉండు చిన్నికృష్ణా!

అని చిన్నికృష్ణ శతకంలో ఒక వెన్నముద్ద.

పార్థుని ప్రార్థన నాలకించిన పార్థసారథి. తన ప్రవృత్తి దేని నిమిత్తమో వరుసగా మూడు శ్లోకాలలో చెబుతున్నాడు.

శ్రీ భగవానువాచ :

కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్రప్రవృద్ధో లోకా నృమాహర్తు మిహ ప్రవృత్తః ।
ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః ॥

32

కాలః-అస్మి-లోకక్షయకృత్-ప్రవృద్ధః-లోకాన్-నృమాహర్తు-ఇహ-ప్రవృత్తః
ఋతే-అపి-త్వాం-న-భవిష్యంతి-సర్వే-యే-అవస్థితాః-ప్రత్యనీకేషు-యోధాః

లోకక్షయకృత్	=	లోకసంహారకుడనై	యే	=	ఏ
ప్రవృద్ధః	=	వృద్ధి చెందిన	యోధాః	=	యోధులు
కాలః	=	కాలుణ్ణి	ప్రత్యనీకేషు	=	ప్రతిపక్ష సైన్యము లందు
అస్మి	=	అయి ఉన్నాను	అవస్థితాః	=	ఉన్నారో
ఇహ	=	ఇప్పుడు	సర్వే	=	వారందరు
లోకాన్	=	లోకములను	త్వాం ఋతే అపి	=	నీవు లేక పోయినా
నృమాహర్తు	=	సంహరించుటకు	న భవిష్యంతి	=	భవిష్యత్తులో ఉండరు
ప్రవృత్తః	=	ప్రవర్తిస్తున్నాను			

శ్రీభగవానుడు చెబుతున్నాడు :

అర్జునా! నేను లోకాలను సంహరించడానికి విజృంభించిన కాలుణ్ణి. ప్రాణులను సంహరించడానికి ఈ ప్రపంచంలో ప్రవర్తిస్తూ ఉంటాను. ప్రతిపక్ష సైన్యము లోని యోధులు నువ్వు యుద్ధం చేయక పోయినా జీవించి ఉండరు.

వ్యాఖ్య

కృష్ణా! నిన్ను గూర్చి (భవంతం), నీ ప్రవృత్తిని గూర్చి (తవ ప్రవృత్తిమ్) నేను తెలుసుకోలేక పోతున్నాను (న హి ప్రజానామ్). నీ వెవరో, నీ కార్య మేమిటో నీ నుండే తెలుసుకోవాలి అనుకుంటున్నాను (విజ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛామి) అని ప్రార్థించిన పార్థునికి, సమాధానం చెబుతున్నాడు భగవంతుడు.

నేను కాలము - నా పని సంహారము

అర్జునా! నేను కాలం. నా కార్యము సంహారం (కాలః అస్మి లోకక్షయకృత్). ప్రాణుల సంహారము అనే కార్యము ద్వారా భూభావాన్ని హరించే కాలరూపుణ్ణి నేను అంటున్నాడు భగవంతుడు.

సర్వ ప్రాణి సంహార హేతువు కాల రూపంలో శోభిస్తున్న పరమేశ్వరుడే. కాలం ఆయన స్వరూపము. కాలం భగవంతుని అధీనంలో ఉంది. కాలం లేకపోయినా భగవంతుడు ఉంటాడు. కాలానికి ఆధారమైన తాను స్వరూపతః కాలాతీత చైతన్యంగా భాసిస్తున్నాడు. ప్రభావః ప్రలయః స్థానం - సృష్టి లయ స్థితులు తానే నని రాజవిద్యా రాజగుప్త్య యోగంలో తెలిపాడు (9 వ అ - 18 వ శ్లో). సృష్టి స్థితులు తన వల్లనే ఎలా సాగుతున్నాయో పూర్వాధ్యాయాలలో విస్తారంగా ప్రస్తావించిన పరమేశ్వరుడు, ప్రస్తుతం తనను ప్రళయరూపునిగా దర్శింప చేస్తున్నాడు. ప్రస్తుతం అంటే ఇప్పుడు, ఈ సమయంలో, కురుక్షేత్రంలో అని అర్థము (ఇహ అస్మిన్ కాలే). ఇంతవరకు సృష్టికర్తగా, స్థితికర్తగా గోచరించిన భగవానుడు, ఇప్పుడు, ఇక్కడ సంహారకర్తగా కనిపిస్తున్నాడు. సంహారము అనేది కాలం లోనే జరగాలి. కనుక భగవంతుడు కాలరూపుడు. కాలస్వరూపుడు (కాలః అస్మి).

కబళించే వాటిలో తాను కాలము అంటూ ఇప్పటికే భగవంతుడు తన విభూతిగా కాలాన్ని అభివర్ణించాడు (10 వ అ - 30 వ శ్లో). ఈ ప్రపంచం కాలంలో తెలుస్తూ ఉంది. కాలంలో కదులుతూ ఉంది. కాలంలో కనుమరు గవుతూ ఉంది. అన్నీ కాలంలో కనుమరు గవుతూ ఉంటే, కాలము కాలరూపుడైన పరమేశ్వరునిలో కరిగిపోతూ ఉంది. అందుచేతనే ఆయన కూడా 'కాలం'గా తెలుస్తున్నాడు (కాలా లీయతే అస్మిన్ ఇతి కాలః).

సర్వం కాలగతం

కాలం అనిత్యం. కాల స్వరూపుడైన పరమాత్మ నిత్యము. కాలం లోనే అన్నీ ఆవిర్భవిస్తున్నాయి. కాలం లోనే అన్నీ అంతరిస్తున్నాయి. కాలమే నిత్యం కాదు కనుక, కాలంలో ఉన్నది ఏమీ నిత్యం కావు.

ఏవైనా, ఎవరైనా కాలంలో కొంత కాలమే ఉంటారు. అందరమూ ఒకే కాలంలో పుట్టక పోయినా, కాలం లోనే అందరమూ పుడుతాము. ఎవరు ఏమో కాలాలలో పుట్టారో నిర్ణయించేది ధర్మరూప నియతి. ధర్మరూపంలో ఉన్నది దైవమే కనుక, నియతిగా తెలుస్తున్నది నియంతే కాబట్టి, సర్వం పుట్టుకకు కారణం భగవంతుడే. పుట్టిన వారు ఎవరైనా ఈ ప్రపంచంలో చచ్చేందుకే ఉన్నారు. పుట్టి చావని వాళ్ళు ఉండటం మనేది ఊహ కందరు. అది సత్య దూరమైన విషయం. కాని, ఎవరు ఎప్పుడు చనిపోతారు అనేది కాలగతమైన విషయం. అది కాలానికి కూడా అర్థం కాదు. కాలంలో కర్మఫలాల్ని అందించే కాలస్వరూపుడైన పరమేశ్వరునికి అవగతం.

మృత్యువు అనేది కార్యము. అది ఏ కాలంలో ప్రాప్తించాలో నిర్ణయించే కారణాలు ముందే ఉన్నాయి. ఏ

కార్యాని కైనా రూపాన్నిచ్చేవి కారణాలే. కారణాలు మెల్లమెల్లగా కదులుతూ ఒక కాలంలో కార్య రూపాన్ని ధరిస్తాయి. అలాగే కర్మఫలాలు మృత్యు కారణాల రూపంలో కదులుతూ, ఒక దశలో కార్య రూపాన్ని పొందుతాయి. అదే మృత్యువు. కార్యరూప వినాశము.

కారణాలు ఉండి, అవి ధర్మబద్ధంగా కార్య రూపాన్ని దాల్చేటప్పుడు, ఆ కార్యాన్ని జరగకుండా నివారించే శక్తి ఎవరి కుంటుంది? అందుకే మృత్యువు అనివార్యంగా తెలుస్తూ ఉంది. మృత్యువును ఎవ్వరూ ఆపలేరు. మృత్యువును నిలువరించే శక్తి, నివారించే యుక్తి ఎవ్వరికీ ఉండదు. కాల గతాలన్నీ కాలరూప పరమేశ్వరునికే తల వంచి తరలి పోవలసిందే. తరలి పోయే వారందరికీ కారణం ఈశ్వరుడే.

మృత్యువు దైవాధీనం - మానవులు నిమిత్తం

అర్జునా! ఈ కురుక్షేత్ర సమరభూమిలో కాలు మోపిన యోధు లందరు మరణించడానికే ఉన్నారు. ఎవరైతే మరణిస్తారని నువ్వు కలత చెందావో, ఆ భీష్మద్రోణాదులు (భీష్మద్రోణ ప్రభృతయః) నువ్వు యుద్ధం చేయక పోయినా (త్వా ఋతేఽపి) మిగలరు. నశించి తీరుతారు అంటూ దుర్భర సత్యాన్ని, శతాఘ్నిని పేల్చినట్లు పేల్చాడు భగవంతుడు. ఆ మాట విని అర్జునుని చిత్తము కకావికలై ఉంటుంది. వాస్తవాలు అలాగే ఉంటాయి. అందుకే నిజం నిప్పు లాంటిది అన్నారు పెద్దలు.

ఇంత వరకు తాను చంప వలసి వస్తుందేమో అని కలత పడ్డాడు కౌంతేయుడు (2 వ అ - 4 వ శ్లో). నువ్వు లేకున్నా వారు పోతారు అని గీతాచార్యుడు చెప్పగానే అర్జునుడు దిగ్భ్రాంతి చెందాడు.

అర్జునా! పోయే వారందరికీ కారణం నేనే గాని, నీవు కావు. నువ్వు పాముంటే పోవడానికి వారు నువ్వు రమ్మంటే వచ్చారా? కాలంలో వచ్చిన వారు కాలం తీరితే ఎందుకుంటారు?

చెట్టులో పక్కమైన పండును తోటమాలి కోయవచ్చు. అతడు కోయక పోయినా, పక్కమైన ఫలం దానంతటదే రాలి పోతుంది.

చెట్టులో కాసిన కాయను పండు కాకుండా ఎలా ఆపలేమో, అలాగే పక్కమైన పండును చెట్టు నుండి పతనం కాకుండా నిలుపలేము. ఇక్కడ తోటమాలి నిమిత్తము. కాలమే ప్రధానము.

పక్కమైన ఫలాలు తరువుల నుండి పతన మైనట్లు, కర్మఫలాలు కూడా కాలంలో అందుతాయి. మృత్యుకాలం ఆసన్న మైనపుడు, తరువుల నుండి ఫలాలు రాలినట్లు ప్రపంచంలో మానవులు రాలి పోతారు. ఇదంతా కర్మఫల ప్రస్థానం. చాలా కాలంగా, కదలి వస్తున్న కారణాల ఫలితమే మృత్యువు.

అర్జునా! ద్రౌపది వస్త్రాపహరణ సన్నివేశం ఈ నాటిదా? అలాగని ఒకనాడు జరగనిదా? ఏళ్ళు గడిచి పోయి ఉండవచ్చు. కాని ఫలితం నేడు అందబోతోంది. నువ్వు ఉన్నా, లేకున్నా ఫలితం అందడంలో పెద్ద తేడా ఉండదు. నీవు లేకున్నా (ఋతేఽపి త్వా). భీష్మద్రోణాదులు మాత్రం ఉండరు (న భవిష్యన్తి). వాళ్ళను చంపేది నువ్వు కాదు. నువ్వు లేకున్నా వాళ్ళ మరణిస్తారు. నువ్వు ఉండి వాళ్ళ మరణాన్ని ఆపలేవు కూడా. అదంతా నా కార్యము. కాలరూపుడైన నా కార్య వైభవము. అర్జునా! ఇప్పుడు అర్థమైందా! నే నెవరో, నా కార్య మేమిటో!

తానేమిటో, తన కార్య మేమిటో వివరించిన భగవానుడు. అర్జును డేమిటో, ఆయన కార్య మేలా ఉండాలి? కూడా చెబుతున్నాడు.

తస్మాత్త్వ ముత్తిష్ట యశో లభస్య జిత్వా శత్రూ న్భంక్ష్య రాజ్యం సమృద్ధమ్ ।
మయై వైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥

33

తస్మాత్-త్వం-ఉత్తిష్ట-యశో-లభస్య-జిత్వా-శత్రూన్-భంక్ష్య-రాజ్యం-సమృద్ధం
మయా-ఏవ-ఏతే-నిహతాః-పూర్వం-ఏవ-నిమిత్తమాత్రం-భవ-సవ్యసాచిన్

తస్మాత్ = అందువలన
త్వం = నీవు
ఉత్తిష్ట = లే!
శత్రూన్ = శత్రువులను
జిత్వా = జయించి
యశః = కీర్తిని
లభస్య = పొందు!
సమృద్ధం = సంపూర్ణమైన
రాజ్యం = రాజ్యమును

భంక్ష్య = అనుభవించు
ఏతే = ఈ
మయా ఏవ = నా చేతనే
పూర్వమేవ = పూర్వమే
నిహతాః = చంపబడిరి
సవ్యసాచిన్ = అర్జునా!
నిమిత్తమాత్రం = నిమిత్తమాత్రమే
భవ = కా!

సవ్యసాచి! అర్జునా! లేచి నిలబడు. శత్రువుల్ని జయించి రాజ్యాన్ని అనుభవించు! కీర్తిని పొందు. నా చేతిలో వీళ్ళందరూ గతించారు. నువ్వు కేవలం నిమిత్తంగా ఉండు.

ప్రతిభా

చంపేది తానే నని, కర్మత్యాన్ని భుజాని కెత్తుకొని కర్మగా ఊగిపోతూ, గోవిందా! నేను యుద్ధము చేయును అని (న యోత్స్యే ఇతి) అర్జునుడు రెండవ అధ్యాయంలో కూర్చుండి పోయాడు.

ప్రస్తుతం చావు ఏమిటో, చంపే దెవరో, చచ్చే దెవరో, అన్ని విషయాలు అర్జునునికి పూర్తిగా అర్థమయ్యాయి. కోడి కూయడానికి, తెల్లవారడానికి సంబంధం లేదని తేలి పోయింది. తెల్లవారబోయే సమయంలో కోడి కూయవచ్చు. కోడి కూయకుండా ఆదమరచి కునుకు తీసినా, సూర్యోదయం జరిగే తీరుతుంది. ప్రపంచంలో వెలుగులు విరబూస్తాయి. ఈ సత్యం అర్థం గాక విషాదంలో కూలబడిన కుంతీ తనయుణ్ణి భగవంతుడు వెన్నుదట్టి, అర్జునా! లే, లేచి నిలబడు! (తస్మాత్ ఉత్తిష్ట) అంటూ కార్యోన్ముఖుణ్ణి చేస్తున్నాడు.

ధర్మ జీవనం

'అర్జునా! లేచి నిలబడు. శత్రువుల్ని జయించు. రాజ్యాన్ని వరించు. కీర్తిని పొందు' అని ప్రముఖంగా ఈ సందర్భములో భగవంతుడు అర్జునునికి చేసిన బోధను సాధారణ దృష్టితో గ్రహించడానికి వీలు లేదు. అలా గ్రహించే వారి శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధాన్ని ప్రేరేపించాడని, శాంతి కాముకుడు కాడని గర్హిస్తూ, అభియోగాలను మోపుతూ ఉంటారు.

ధర్మం అడుగుంటి, అధర్మం విలయ తాండవం చేసి టప్పుడు, క్షత్రియుడైన పార్థుడు ధర్మమును పునః సుప్రతిష్ఠం చేయడానికి యుద్ధానికి నడుం దిగించాలి. నిప్పుడు కూడా కర్మ అప్రధానం. భావనే ప్రధానం. అర్జునుడు తన ధర్మాన్ని తాను నిర్వహించడంలో ఎవరైనా మరణించ వచ్చు. కాని, స్వధర్మాచరణము ద్వారా భగవంతుని అర్చిస్తే, హృదయం నిర్మల మవుతుందని కర్మయోగంలో ఇది పరకే చూశాం.

ధర్మాచరణంలో దోషం లేదు. త్వాని కాని వాడు అహంకారంతో ధర్మజీవనాన్ని విస్మరిస్తే పాడై పోతాడు. ధర్మము పవిత్రమైంది కనుక, ధర్మాచరణంలో కష్టాలు ఎదురైనా, కన్నీళ్ళు యెదను నింపినా, ఈశ్వరానుగ్రహం చేత ధర్మాత్ముడు కష్టాలను దాటి పోతాడు. ధర్మబోధను పట్టించుకోకుండా అహంకారంతో విద్రవిగే వాడు సశించి పోతాడు (18 వ అ - 58 వ శ్లో). అందుకనే, యుద్ధం చేసి శత్రువు లైన దుర్యోధనాదుల్ని వధించ

మంటున్నాడు వాసుదేవుడు (జిల్లా శత్రున్ దుర్యోధన ప్రభృతీన్). శత్రు సంహారం చేసి సమృద్ధము, అకంటకమైన రాజ్యాన్ని అనుభవించ మని ఆశీర్వాదిస్తున్నాడు (భుంక్తు రాజ్యమ్ సమృద్ధమ్, అనపత్తమ్ అకంటకమ్).

శ్రీకృష్ణుడు ఇదంతా బోధించింది వాస్తవమే. కానీ, ఇందులో సారభూతమైన విషయం యుద్ధం చేయడం కాదు, రాజ్యం పొందడం కాదు, కీర్తితో శోభించడమూ కాదు. ధర్మాచరణమే ప్రధానమైన, సారభూతమైన విషయం.

ఒకవేళ, దుర్యోధనుడు మనస్సు మార్చుకొని, పశ్చాత్తాపం చెంది, పాండవులకు ఇవ్వవలసిన రాజ్య భాగాన్ని వారి కిచ్చేసి, యుద్ధాన్ని విరమిస్తే, దానిని మీరు అధర్మం అని అంటారా? యుద్ధం క్షత్రియు ధర్మం కనుక, దుర్యోధనుడు యుద్ధాన్ని విరమించడం అధర్మం అని చెబుతారా? ఏది ధర్మం, ఏది అధర్మం? అర్జున దుర్యోధనులు ఇరువురూ క్షత్రియులే అనే విషయాన్ని మరచి పోకండి.

ఇక్కడ, అర్జునుడు యుద్ధం చేయడం ధర్మం. దుర్యోధనుడు చేయడం అధర్మం. దుర్యోధనుడు యుద్ధం విరమించడం ధర్మం. అర్జునుడు విరమించడం అధర్మం. యుద్ధం చేయడం ధర్మం కాదు. అవసరమైతే ధర్మం కోసం క్షత్రియుడు యుద్ధం చేయాలి. ధర్మాచరణమే ముఖ్య ప్రయోజనం.

అర్థకామాలు అవాంతరాలు

క్షత్రియుడు ధర్మయుతంగా యుద్ధం చేస్తాడు. అంటే. జయాపజయాలు దైవాధీనాలు. కర్మఫలాలు. విజయం వరిస్తే రాజ్యం ప్రాప్తిస్తుంది. ధర్మ కార్యాన్ని నిర్వహించాడు కనుక కీర్తి లభిస్తుంది (యశో లభిస్తు. రాజ్యసమఖాలు, కీర్తిప్రతిష్ఠలు అవాంతర ఫలాలు. ధర్మమే, ధర్మాచరణమే ముఖ్యఫలం. అర్జునా! అర్థం చేసుకో! కర్మ చేయడం లోనే నీకు అధికారం ఉంది. దానిని విస్మరించకు. ఫలితాలు నీ అధీనంలో లేవు. దానిని మరచిపోకు! కర్మఫలాలను నేను అనుగ్రహిస్తాను. నువ్వు కారణం అనుకోకు. అలాగని, కర్మల్ని త్యజించి అప్రతిష్ఠపాలు కాకు (2 వ అ - 47 వ శ్లో). నీ కర్తవ్యాన్ని నీవు ఆచరించు. నే నిచ్చే ఫలాలను ప్రసాదాలుగా స్వీకరించు. ఇక లే! (ఉత్తిష్ఠ) నిలబడు! కేవలం నిలబడు చాలు. నీలుగు వద్దు. నిమిత్తమే హద్దు.

నిమిత్త మాత్రం భవ

అర్జునా! అత్త కొడుకువి. చెప్పిన దంతా బుద్ధిగా హృదయానికి హత్తుకో. నిమిత్తంగా నిలబడు. చాలు. నువ్వు చేసేది ఏమీ లేదు. అంతా నా నిర్వాకమే. నీకు అభిన విద్యే కనుక, గాండీవం ఉండనే ఉంది కనుక, నదీ తీరంలో కూర్చుని, జలాలలో విలాసంగా రాళ్ళు విసిరినట్లు, సమరనదిలో బాణాలు వేస్తూ ఉండు.

నదీ తీరంలో కూర్చున్న వాడు ఏమి సాధించాలని నది లోకి రాళ్ళు విసురుతాడు? సాధించా లనుకుంటే ఎడమ చేత్తో ఎందుకు విసురుతాడు? ఫలితాలు ఆశించని కార్యం కనుక, ఏ చేత్తో వైనా విసురుతాడు.

నువ్వు అంటే. అనాయాసంగా ఎడమ చేత్తో శరాలు విడుస్తూ, 'సవ్యసాచి' అనే బిరుదును కూడా పొందావు. ఆ పేరును సార్థకం చేసుకో! నిమిత్త మాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ - సవ్యసాచి! అర్జునా! నిమిత్తంగా నిలబడి యుద్ధం చెయ్యి. అంటే.

ఎడమ చేతితో కూడా (సవ్యేన) బాణాలను ప్రయోగించే (సంచితమ్) సామర్థ్యం కలవాడు కనుక, అర్జునుడు సవ్యసాచి. కుడిచేతితో వీరు లెవరైనా శర ప్రయోగం చేయగలరు. కాని, ఎడమ చేతితో కూడా సమాన వేగంతో బాణాలను ప్రయోగించడంలో అర్జునుడిది అందె వేసిన చేయి (సవ్యేన వామేనాపి హస్తేన శరాణాం క్షేపాత్ సవ్యసాచీతి ఉచ్యతే అర్జునః).

జలాశయాల్లో గులకరాళ్ళు విసిరినట్లు, కురుక్షేత్రంలో బాణాలు విడుస్తూ ఉంటే, రణరంగ వీరులైన భీష్మద్రోణ కర్ణాదులు మరణిస్తారా? అనే సందేహం కలగవచ్చు. ఆ సందేహాన్ని సరిహరిస్తూ, అదేమీ పెద్ద కార్యము కాదు అంటున్నాడు. ఎందుకని? వాళ్ళు ముందే హతులై ఉన్నారు కనుక.

అర్జునా! ఈ వీరు లందరూ ముందే నా చేత చంపబడి ఉన్నారు (మయైవ ఓతే నిహతాః నిశ్చయేన హతాః). ఇక నువ్వు చంపే దేముంది? వాళ్ళు చచ్చే దేముంది? వాళ్ళ ప్రాణాలు ఎప్పుడో పోయాయి (ప్రాణైః వియోజితాః). ఇష్టం లేకపోతే, నువ్వు యుద్ధాన్ని విరమించ గలవు. అంతేగాని పోయిన వాళ్ళ ప్రాణాల్ని తిరిగి పోయగలవా? కాలరూపుడైన నా చేతిలో వాళ్ళందరూ ఇప్పటికే గతించారు.

అర్జునా! మరొక ముఖ్యమైన విషయం కూడా నీకు చెబుతున్నా. శత్రుగా విను. వాళ్ళు గతించడానికి, మన ఉభయుల బాంధవ్యానికి సంబంధం లేనే లేదు. నువ్వు నాకు అత్తకొడుకు వని నేను వాళ్ళను వధించలేదు. నీ సుఖానికి వాళ్ళను నేను బలి చేయను. నీకు కీర్తిప్రతిష్ఠలు ఆర్జించి పెట్టాలని నేను వాళ్ళను సంహరించ లేదు.

నువ్వు నాకు ఇష్టపడవు కావచ్చు. సఖుడవు కావచ్చు. భక్తుడివి కావచ్చు. శిష్యుడివి కావచ్చు. నువ్వు అర్జుడివి కనుక, నీపై నాకు ప్రేమ ఉండవచ్చు. నీ మీద నాకున్న ప్రేమ కారణంగా నువ్వు ఆశిస్తే, నీకు విశ్వరూపాన్ని దర్శింప చేస్తాను. అలాగని నీ కొరకు అన్యాయంగా, ఆధర్మంగా అన్యుల ప్రాణాలను హరించడానికి నే నెప్పుడూ సాహసించను.

వాళ్ళ ఆయుర్దాయం ముగిసింది. వాళ్ళ ప్రాణాలు కాలం యొక్క కబంధ హస్తాలలో చిక్కుకున్నాయి. వాళ్ళు మృత్యువు నుండి తప్పించుకో లేరు. వాళ్ళు కురుక్షేత్రం లోనే ఉండ వలసరం లేదు. కుమ్మరి పాశంలో ఉన్నా వాళ్ళ కళ్ళు మూతపడి పోతాయి. ఎలాగూ పోయేవాళ్ళు యుద్ధంలో పోతున్నారు. అంటే. యుద్ధం యాదృచ్ఛికమే అని అర్థం చేసుకో! కాలరూప ధర్మంగా నా కర్తవ్యం నీ యుద్ధంతో ప్రారంభమైంది కాదు. నీ యుద్ధంతో ముగిసింది కాదు. నా కార్యం ప్రవాహ రూపంలో సాగిపోతూనే ఉంటుంది. అనంత కాల ప్రవాహంలో ఒక సమయంలో, ఒక ప్రదేశంలో సాగే యుద్ధాన్ని ఆధారం చేసుకొని నా అనంత వైభవాన్ని అంచనా వేయడం అజ్ఞానమే అవుతుంది.

అర్జునా! అర్థమైందా? భీష్మద్రోణాదులు గతించే కాలం సమీపించింది. అది వాళ్ళ కర్మఫలం. యుద్ధంతో సంబంధమే లేదు. నిన్ను తృప్తి పరచేందుకు నేను వాళ్ళను రథాల నుండి క్రింద పడదోయ లేను. ఇదంతా సృష్టి లోని ధర్మ నియతి. అంటే.

వాళ్ళ మృత్యువును చూశాను కనుక, ఆయుర్దాయం తీరిన ఆ యోధులు గతించారు అన్నాను. ఒకవేళ, మీకే ఆయుర్దాయం తీరి ఉంటే, మీరే గతించారు అని చెప్పి ఉండేవాణ్ణి. ఇప్పుడు అర్థమైంది అనుకుంటాను. మరో పది నిమిషాల్లో మరణించే రోగి మాట్లాడుతూనే ఉంటాడు. అందరూ అతడు బ్రతికి పోయా డనుకుంటారు. కానీ, చావు తెలివి ఒక వైపు ప్రదర్శింప బడుతున్నా, అతడు చచ్చిన వాడే నని వైద్యుడికి క్షుణ్ణంగా తెలుసు. అర్జునా! నన్ను మించిన వైద్యు లేవరు? వైద్యు లందరూ నారాయణులే అని అనుకుంటారు. ఎందుకో తెలుసా! నారాయణు డొక్కడే వైద్యుడని తెలియదు కనుక (సర్వవిద్యానాం వేదితృత్యాత్ వైద్యః).

ఇక లే! అర్జునా! అర్థమైంది కదూ? లేదే నిలబడు. యుద్ధం చేసేయ!

ఇక నే నెందుకు?

కృష్ణా! వాళ్ళు గతించి పోయారు అని నువ్వే చెబుతున్నావు కదా! ఇక, నేను యుద్ధం చేసేది ఏముంది? ఇది అర్జునుని శంక.

అర్జునా! ఏమీ లేదు కనుకనే, నిమిత్తంగా నిలబడు అన్నాను (నిమిత్తమాత్రంభవ). 'నింద లేక బొంది పోదు' అనే సామెత తెలుసు కదా నీకు సవ్యసాచీ! బొంది పోవడానికి ఏదో ఒక ప్రత్యక్ష కారణం ఉండాలి కదా! అది నువ్వుగా ఉండు. అంతే. అందుకనే, నీలుగు మాని నిమిత్తంగా ఉండ మన్నాను.

ఇది పదకొండవ అధ్యాయము. త్రిసంధ్యలలో త్రికరణ శుద్ధితో జ్ఞాపకం చేసుకోదగిన పదకొండు అక్షరాల మంత్రము లాంటి వాక్యము కనుక, మూడు మూడు అంటూ ముప్పై మూడవ శ్లోకంలో, నిమిత్త మాత్రంభవసవ్యసాచి అనే ఏకాదశాక్షరీ మంత్రాన్ని ఈ ఏకాదశాధ్యాయంలో అర్జునుని నిమిత్తంగా చేసికొని భక్తవత్సలుడైన వాసుదేవ భగవానుడు మనందరికీ ప్రసాదంగా అనుగ్రహించాడు. ప్రశాంత చిత్తముతో అర్థం చేసుకొని మూడు అవస్థల లోను ప్రసన్న హృదయులమై భగవద్భక్తిలో రమించి తరించెదము గాక!

ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ కర్ణం తథాన్యానపి యోధవీరాన్ |

మయా హతాంత్యం జహి మా వ్యధిస్థా యుధ్యస్య జేతాసి రణే సపత్నాన్ ||

34

ద్రోణం-చ-భీష్మం-చ-జయద్రథం-చ-కర్ణం-తథా-అన్యాన్-అపి-యోధవీరాన్
మయా-హతాన్-జ్ఞం-జహి-మా-వ్యధిస్థా-యుధ్యస్య-జేతాసి-రణే-సపత్నాన్

మయా	=	నా చేత	యోధ వీరాన్ అపి	=	యోధవీరులను కూడా
హతాన్	=	చంపబడిన	జ్ఞం	=	నీవు
ద్రోణం చ	=	ద్రోణుని	జహి	=	చంపు!
భీష్మం చ	=	భీష్ముని	మావ్యధిస్థాః	=	విచార పడకు!
జయద్రథం చ	=	జయద్రథుని	యుధ్యస్య	=	యుద్ధము చెయ్యి!
కర్ణం	=	కర్ణుని	రణే	=	యుద్ధము నందు
తథా	=	అలాగే	సపత్నాన్	=	శత్రువులను
అన్యాన్	=	ఇతరులైన	జేతాసి	=	జయించగలవు

అర్జునా! ఇప్పటికే మరణించిన ద్రోణుడు, భీష్ముడు, సైంధవుడు, కర్ణుడు, అలాగే నా చేత హతయైన యుద్ధవీరులను కూడా నువ్వు వధించు. కలత చెందకు. యుద్ధము చెయ్యి. శత్రువుల్ని జయిస్తావు.

వ్యాఖ్య

కోరికలు తీసిన పాములు

భీష్మద్రోణాది ప్రభృతులు అతిరథులు. అజేయులు. దేవతలనే ఓడించ గల శక్తిమంతులు. అలాంటి వారిని ఎలా జయించగలం? అనే శంక అర్జునునకు అవసరం లేదంటున్నాడు భగవంతుడు. ఒక వైపు వారి అసమాన పరాక్రమాన్ని సూచిస్తూ పేరు పేరున చెబుతున్నాడు. మరో వైపు యుద్ధము చెయ్యి, విజయం నీదే అంటున్నాడు. అలా చెప్పడం వెనుక కారణ మేమిటో శ్రీకృష్ణ పరమాత్మకు సుష్టంగా తెలుసు.

ద్రోణాచార్యుడు ధనుర్వేదాచార్యుడు. దివ్యాస్త్ర సంపన్నుడు. ముఖ్యంగా అర్జునుడికి పూజ్యుడైన గురువు (ఆత్మనశ్చ విశేషతః గురుః గరిష్ఠః).

భీష్ముడు స్యచ్చంద మరణము కలవాడు. అంటే, తన ఇష్టానుసారం మరణించ గలవాడు. దివ్యములైన శస్త్రాస్త్రములు కలవాడు. పరశురాము డంతటి వాడితో ద్వంద్వ యుద్ధం చేసి, అపజయాన్ని పొందని వాడు (పరశురామేణ ద్వంద్వ యుద్ధమ్ అగమత్ న చ పరాజితః).

ఇక జయద్రథుడు. అతడే సైంధవుడు. అతని తండ్రి ప్రస్తుతం భయంకరమైన తపస్సును సాగిస్తున్నాడు. తన కుమారుడైన జయద్రథుని శిరస్సును ఎవడు క్రింద పడేస్తాడో, వాడి తల కూడా క్రింద పడుతుంది అనే సంకల్పంతో ఘోర తపస్సు నాచరిస్తున్నాడు (మమ పుత్రస్య శిరః భూమా పాతయిష్యతి యః తస్యాపి శిరః పతిష్యతి ఇతి).

ఇక వీరుడైన కర్ణుడు. సహజ కవచ కుండలాలతో జన్మించిన వాడు. స్యయంగా ఇంద్రుడు ప్రసాదించిన 'శక్తి' అనే అమోఘమైన ఆయుధం కలవాడు. సూర్యుని పుత్రుడు. కన్యగా ఉండిన కుంతిదేవికి పుట్టిన వాడు కనుక కానీనుడు (కానీనభ).

కలత ఎందుకు?

ఈ కారణాల చేత వీరందరూ యోధులు. యుద్ధవీరులు. అలా ఎందరో ఉన్నారు. వీళ్ళను నేనెలా జయించగలను? అని అర్జునుడు కలత చెంద నవసరం లేదు. అర్జునా! వీళ్ళందరూ ఇప్పటికే నా చేతిలో చచ్చి పోయారు. అన్నీ కాగితపు పులులే. కోరికలు తీసిన పాములే. ప్రాణాలు లేని బొమ్మలే. ప్రాణాలు పోగా దేహాలు నిలబడి ఉన్నాయి. పండుటాకుల్ని గాలి రాల్చేసినట్లు, ప్రాణాలు పోగొట్టుకొని నిలబడి యున్న ఈ వీరుల దేహాలను నీ బాణాలతో క్రింద పడేయ! కలవర పడకు (మావ్యధిస్థా). కష్టమే లేని కార్యానికి కలవర పడటం మెందుకు? అర్జునా! యుద్ధం చెయ్యి (యుధ్యస్య). జయం నీదే (జేతాసి). రాజ్యలక్ష్మిని చేపట్టు అన్నాడు గీతాచార్యుడు.

మోక్షార్థమే

అత్యుబంధువులారా! భగవద్గీత మోక్ష శాస్త్రము అని పదే పదే నేను జ్ఞాపకం చేయ నవసరం లేదని భావిస్తున్నాను. ఈ సందర్భంలో దానినే దృష్టిలో ఉంచుకొని అర్థం చేసుకోవాలి.

'యుద్ధం చెయ్యి. రాజ్యాన్ని పొందు' అని శ్రీకృష్ణుడు చెబుతున్న దానిని కేవలం వాక్యార్థంగా స్వీకరిస్తే లాభం లేదు. వాసుదేవ హృదయాన్ని అర్థం చేసుకోవాలి. యుద్ధం చేయమంటే, రాజ్యాన్ని చేపట్ట మంటే, కురుక్షేత్రంలో యుద్ధం చేయమని, కురు సామ్రాజ్య పీఠాన్ని అధిరోహించ మని కాదు. జీవన సమరంలో విజయం సాధించి, మోక్ష సామ్రాజ్యాన్ని అధిష్టించ మని అర్థం.

మోక్షాన్ని సాధించాలి అంటే జ్ఞానాన్ని పొందాలి. జ్ఞానాన్ని పొందాలి అంటే అంతఃకరణ శుద్ధి కావాలి. అంతఃకరణ శుద్ధి అనేది రాగద్వేషాలు లేకుండా స్వధర్మాన్ని ఆచరించడం వల్లనే సాధ్య పడుతుంది. అర్జునుడు క్షత్రియుడు. ధర్మయుద్ధం చేయడం స్వధర్మము. స్వధర్మానుష్ఠానాన్ని చిత్తశుద్ధి కొరకు ఆచరించమని చెబుతున్నాడు భగవంతుడు.

సంజయ ఉవాచ :

ఏత చ్చుత్వా వచనం కేశవస్య కృతాజ్ఞలి ర్వేపమానః కిరీటీ |

నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహ కృష్ణం సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య ||

35

ఏతత్-శ్రుత్వా-వచనం-కేశవస్య-కృతాంజలిః-వేపమానః-కిరీటీ

నమస్కృత్వా-భూయః-ఏవ-అహ-కృష్ణం-సగద్గదం-భీతభీతః-ప్రణమ్య

కృష్ణం	=	కృష్ణునికీ
నమస్కృత్వా	=	నమస్కరించి
ప్రణమ్య	=	వినమ్రుడై
భీతభీతః	=	మిక్కిలి భయపడుతూ
సగద్గదం	=	గద్గద స్వరముతో
భూయః ఏవ	=	మరల
అహ	=	పలికెను

ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కేశవుడు చెప్పిన మాటలు విని విజయుడు వాకి పోయాడు. భయకంపిత డయ్యాడు. చేతులు జోడించి, వంగి నమస్కరించాడు. గద్గద స్వరంతో మళ్ళీ పలుకు తున్నాడు.

కురుక్షేత్రంలో జరిగిన, జరుగుతున్న విషయాల్ని భృతరాష్ట్రానికి విన్నవించడంతో పాటు, తన సందేశాన్ని కూడా ఈ సందర్భంలో నిగూఢంగా వినిపిస్తూ, చివరగా సంతి ప్రయత్నం చేస్తున్నాడు సంజయుడు.

శ్రీకృష్ణుని విశ్వరూపం చూచి, భీష్మద్రోణాదుల మరణ విషయాన్ని అచ్యుతుని ద్వారా ఆలకించి, దుఃఖంతో చలించి పోయిన అర్జునుడు భయంకరితమైన డయ్యాడు (భయోవిప్రస్థః దుఃఖాభిమాతాత్). శ్రీకృష్ణుని స్నేహానురాగానికి పులకాంకితుడై హర్షాతివేషంతో కదలి పోయిన అర్జునుని నేత్రాలు ఆనంద బాష్పాలతో నిండి పోయాయి. అశ్రుపూర్ణ నయనుడైన కుంతీనందనుని కంఠం శ్లేష్మ మావరించి గడ్గద మైంది (అశ్రుపూర్ణ నిండి పోయాయి. అశ్రుపూర్ణ నయనుడైన కుంతీనందనుని కంఠం శ్లేష్మ మావరించి గడ్గద మైంది (అశ్రుపూర్ణ నేత్రాన్వేసతి శ్లేష్మణా కంఠావరోధః, సః గడ్గదః)). అర్జునుని రెండు చేతులు ఒక్కటయ్యాయి. ఫలభారంతో పండ్ల చెట్టు వంగినట్లు, భక్తి భావంతో ఫల్గునుడు వంగి పోయాడు. ఇదంతా సంజయుడు వర్ణించడం సాభిప్రాయమైంది. అంటే, ఇంతవరకు కేవలం కురుక్షేత్రంలో కృష్ణార్జునుల మధ్య జరుగుతున్న సంవాదమును మాత్రమే వర్ణించింది. అంటే, ఇంతవరకు కేవలం కురుక్షేత్రంలో కృష్ణార్జునుల మధ్య జరుగుతున్న సంవాదమును మాత్రమే వర్ణించింది. అంటే, ఇంతవరకు కేవలం కురుక్షేత్రంలో కృష్ణార్జునుల మధ్య జరుగుతున్న సంవాదమును మాత్రమే వర్ణించింది. అంటే, ఇంతవరకు కేవలం కురుక్షేత్రంలో కృష్ణార్జునుల మధ్య జరుగుతున్న సంవాదమును మాత్రమే వర్ణించింది.

అదే సాభిప్రాయం (అత్ర లవనరే సంజయ వచనం సాభిప్రాయం) అంటే.

చెబుతున్నాడు. అదే సాభిప్రాయం (అత్ర లవనరే సంజయ వచనం సాభిప్రాయం) అంటే.

ఎలా సాధిప్రాయం అయింది? (సాధిప్రాయం కథం?). రాయబారం సమయంలో శ్రీకృష్ణుని విశ్వరూపాన్ని పరమాత్మ ప్రసాదంగా ధృతరాష్ట్రుడు సందర్శించాడు. ప్రస్తుతం అత్యద్భుతమైన దివ్య దర్శనాన్ని సంజయుని ద్వారా ఆలకించాడు. భీష్మ, ద్రోణ, జయద్రథ, కర్ణాదుల మరణం అనివార్యమని తేలి పోయింది. వాళ్ళు నలుగురు మరణిస్తే, ఆ తరువాత దుర్యోధనుని ప్రాణాలను ఎవ్వరూ కాపాడలేరు.

ఇక జయంపై ఆశ లేదని తెలిసి పోయింది కనుక, నిరాశా నిస్పృహలు అలుముకున్న ఈ దుర్లభలో నైనా ధృతరాష్ట్రుడు తలచుకుంటే ఉభయుల మధ్య సంధి కుదురుతుంది. అలా అందరికీ శాంతి లభిస్తుంది అని భావించి, సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునికి సాధిప్రాయంగా తన సంధి పిలుపును అందించాడు (ధృతరాష్ట్రః జయం ప్రతి నిరాశః సన్ సంధిం కలిష్యతి. తతః శాన్తిం ఉభయేషాం భవిష్యతి ఇతి). జరగ వలసింది మరొక విధంగా ఉండటం చేత, ధృతరాష్ట్రునిలో పరివర్తన రాలేదు (యదపి న అత్రాషీత్ ధృతరాష్ట్రః భవితవ్య వశాత్). విధి బలీయంగా ఉంది. జరగ బోయేది బలవత్తర మైనపుడు కానున్నది కాకపోదు (భవితవ్యతా బలవత్). ఇక్కడే వ్యక్తి బలహీను డాతాడు. విధి బలీయ మౌతుంది.

ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥ ಪ್ರಾಚೀನಾಂಜಲಿ

అద్దునుడు పుణ్యాత్ముడు. మహాత్ముడు. మహాభక్తుడు. పరమాత్మ మంజుల మనోహర రూపాన్ని దర్శిస్తూ, ఆయన అడుగు జాడలను అనుసరిస్తూ బ్రతుకును భవంగా తీర్చి దిద్దుకున్న ధర్మాత్ముడు ధనంజయుడు. ఆపద హరణాలు, ఆనంద నిలయాలు అయిన శ్రీకృష్ణ దేవుని చరణ కమలాలను నమ్ముకొని జన్మను సాధికం చేసుకున్న అదృష్టవంతుడు.

ధర్మము, ధర్మరూపంలో ఉన్న దైవము తప్ప అవనిలో అన్యమైనవి ఆయన బుద్ధిని ఆకర్షించలేక పోయాయి. అచ్యుతుని ఆలోచనల తోనే ఆయన బ్రతుకు నావ సాగి పోయింది. ఆయన ఊహలు, ఊపిరి అన్నీ భగవంతుడే. సదా భగవంతుని యందు భక్తే గాని, భగవంతునికి దూరమై జీవించే శక్తి లేనివాడు. లేకపోతే, ప్రేమావతారమూర్తి, అనంత జ్ఞానజ్యోతి, యదుకుల చక్రవర్తి శ్రీకృష్ణ భగవానుని సహచరుడుగా, సఖుడుగా, బంధువుగా, భక్తుడుగా జీవించే భాగ్యం కలుగుతుందా? భగవంతుని అపార కరుణామృత వృష్టిలో ముద్దముద్దగా తడిసిన పాండునందనుడు కడతేరే సమయం ఆనన్యమయ్యే సరికి తరింప చేసేవాడు ఆయన. తేరు లోనే తిష్ట వేశాడు. తరించే తీరును తెలిపే మహాశార్వర్యాన్ని భుజిని కెత్తుకున్నాడు. గుక్క తిప్పుకోకుండా గుట్టు నంతా విప్పి చెప్పాడు. కళ్ళాదా నిన్ను చూస్తాను అని ప్రార్థిస్తే, కమనీయమైన విశ్వరూపాన్ని మహాద్భుతంగా ప్రదర్శించి ధనంజయుణ్ణి ధన్యుణ్ణి చేశాడు.

కష్టమితి లిప్తి మహానీ తుభ్యం నమః - 'వర్తింప శక్యము గాని నీ దివ్య రూపానికి నమస్కారము' అంటూ ఊహలలో ఒదిగి ఉన్న పరమేశ్వరుని తేజోమయ రూపమును ప్రార్థనలలో నింపాలని భక్తులు ప్రయత్నిస్తుంటారు. కాని, విశ్వమూర్తి యొక్క మహద్భుత రూపాన్ని, పరమాత్మ ప్రసాదంగా లభించిన దివ్య చక్షువులతో దర్శిస్తూ, నోరారా కీర్తించే భాగ్యానికి నోచుకున్నాడు మహాభక్తుడైన అర్జునుడు.

భగవద్గీత మధ్యలో, విశ్వరూప సందర్భన యోగంలో, తన భాగ్యానికి మురిసి పోతూ, పరవశిస్తూ, మేను మరచి, మనసు తెరచి మంగళకరంగా పరమేశ్వరుని స్తుతించే మహాత్మానికొక సిద్ధి వచ్చాడు కుంతీదేవి ముద్దుల తనయుడు. పదకొండవ అధ్యాయంలో, పదకొండు శ్లోకాలలో పదే పదే ప్రణామాలు అర్పిస్తూ పార్థుడు అర్చితో, భక్తితో సమర్పించిన, కీర్తించిన ఈ ప్రార్థనాంజలి భక్తు లందరికీ నిత్యస్మరణీయము. ప్రాతః పఠనీయము.

అర్జున ఉవాచ :

శ్లోచీ హ్యపిషేత తపః ప్రతిర్థ్యా జగత్ప్రహృష్య త్వసురజ్యోతేచ ।
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యన్తి చ సిద్ధపంఘాః ॥

స్థాన-హృషీకేశ-తవ-ప్రకీర్త్యా-జగత్-ప్రహృష్యతి-అనురజ్యతే-చ
రక్షాంసి-భీతాని-దిశః-ద్రవంతి-సర్వే-నమస్కంతి-చ-సిద్ధసంఘాః

హృషీకేశ	=	కృష్ణా!	అనురజ్యతే చ	=	అనురాగమును పొందుతున్నది
తప	=	నీ యొక్క	రక్షాంసి	=	రాక్షసులు
ప్రకీర్త్యా	=	మాహాత్మ్యము చేత	భీతాని	=	భయపడిన వారై
జగత్	=	జగత్తు	దిశః	=	దిక్కులను గూర్చి
ప్రహృష్యతి	=	సంతసిస్తోంది	ద్రవంతి	=	పరుగిడుతున్నారు

సర్వే = సమస్తమైన
సిద్ధసంఘాః = సిద్ధసంఘములు

నమస్యంతి చ = నమస్కారము చేస్తున్నాయి
స్థానే = ఇంద్రుల యుక్తమే

అర్జునుడు ప్రార్థిస్తున్నాడు :

హృషీకేశా! కృష్ణా! నీ వైభవాన్ని చూచి జగతి మురిసి పోతోంది. అనురాగంతో చలిస్తోంది. రాక్షసులు భీతి చెంది బిక్కుల వంట పరుగులు తీస్తున్నారు. సిద్ధ పురుషులు నమస్కరిస్తున్నారు.

వ్యాఖ్య

పరమేశ్వరుని వైభవాన్ని ఎందరో మహాత్ములు నోరారా మహిలో వర్ణించారు. స్తుతించారు. కీర్తించారు. సుమ సౌరభముతో పుష్పవనము గుబాళించినట్లు, గోవిందుని మాహాత్మాన్ని అలకించడం చేత పుడమి భక్తితో పులకరించింది. పరిమళించింది (తవ ప్రకీర్త్యా త్వత్సహాయో కీర్తనోత్తమేన హి హృషీకేశ! యత్ జగత్ ప్రహృష్టా). స్తుతించి కొందరు తృప్తి చెందితే, అలకించి కొందరు సంతృప్తి చెందారు. ఆదిదేవుని ఆనంద స్తోత్రాలతో జగత్తు అనురాగమయ మైంది (అనురజ్యతే అనురాగం ఉపైతి).

ప్రస్తుతం విశ్వమూర్తి విశ్వమోహన స్వరూపాన్ని తిలకించి, వైభవాన్ని దర్శించి జగత్తు పరవశిస్తూ ఉంది. సిద్ధ పురుషులు తమ భాగ్యానికి మురిసి పోతున్నారు. భక్తితో నమస్కరిస్తున్నారు. రాక్షసులు ఆ వైభవాన్ని జీర్ణించుకోలేక పిచ్చి పరుగులు తీస్తున్నారు. సుజనులకు ఆనందాన్ని, అభయాన్ని అనుగ్రహించే పరమేశ్వరుని వైభవము కుజనులకు దుర్భరంగా ఉంది.

అందుకే నిరంతరం భగవంతుని ధ్యానాన్ని భక్తితో కొనసాగించాలి. ధ్యాన హృదయంలో పరమాత్మ దర్శనం సదా ఉంటుంది కనుక, రాక్షస గుణాలు, కామ క్రోధాదులు, వెలుగుల ముందు చీకట్లు నిలువ లేనట్లు పలాయన మవుతాయి.

కస్మా చ్చ తే న నమేర నృహత్మన్ గరియసే బ్రహ్మణోఽప్యదికర్తే ।

అనన్త దేవేశ జగన్నివాస త్వమక్షరం సదస తత్పరం యత్ ॥

కస్మాత్-చ-తే-న-నమేరన్-మహాత్మన్-గరియసే-బ్రహ్మణః-అపి-ఆదికర్తే
అనంత-దేవేశ-జగన్నివాస-త్వం-అక్షరం-సత్-అసత్-తత్పరం-యత్

మహాత్మన్	=	మహాత్మా!	త్వం	=	నీవు
అనంత	=	అనంతుడా!	అసి	=	అయి ఉన్నావు
దేవేశ	=	దేవదేవ!	బ్రహ్మణః అపి	=	బ్రహ్మకును
జగన్నివాస	=	జగదంతర్యామి!	ఆదికర్తే	=	మూలకర్తవు
సత్	=	సత్తు	గరియసే	=	గొప్పవాడవు
అసత్ చ	=	అసత్తును	తే	=	నీ కొరకు
యత్	=	ఏదో	కస్మాత్	=	ఏల
తత్పరం	=	దానికి పరమైన	న నమేరన్	=	నమస్కరింప కుందురు
అక్షరం	=	అక్షర బ్రహ్మము			

మహాత్మా! నువ్వెంతో గొప్పవాడివి. బ్రహ్మదేవుని కంటే ముందు నువ్వే ఆదికర్తవు. అనంతా! దేవేశా! జగన్నివాసా! నువ్వు సదసత్తులకు అతీతుడవు. అక్షర స్వరూపుడవు. ఎవరైనా నీకు నమస్కరించకుండా ఎలా ఉంటారు?

వ్యాఖ్య

మొదటి శ్లోకంలో నమస్కార కర్తవ్యాన్ని భక్తులకు తెలిపి, రెండవ శ్లోకంలో భగవంతుని నమస్కార యోగ్యతను చెబుతున్నాడు. మొదటి శ్లోకం లోని స్థానే అనే పదానికి ఇది వ్యాఖ్యాన మని భావించ వచ్చు. స్థానే అంటే యుక్తం అని అర్థం. భగవద్విషయం ఆనందదాయక మనేది యుక్తమే కదా! జగత్తు మురిసి పోవడం సముచితమే కదా! అని అర్థం (స్థానే యుక్తం, యుక్తః హర్షాది విషయః భగవాన్).

అనంతమైన భగవానుడు ఆదికారణంగా కీర్తింప బడుతున్నాడు. అయినే ఆదికర్త. బ్రహ్మదేవుడు సృష్టికర్త. దేవుడైన బ్రహ్మకు కూడా అయినే దేవుడు. అందుకే ఆయన దేవేశుడు (హిరణ్యగర్భ స్థాని).

ఉపనిషత్తులలో పరమైన అక్షరంగా కీర్తింప బడింది తానే (త్వం అక్షరం పరం వేదాంతేషు త్రాయతే). ఉన్నది సత్. లేదు అనేది అసత్. ఈ సదసత్తులు దేని కైతే ఉపాధులో, అదే అక్షరమైన భగవంతుని స్వరూపము.

ఆది లేని అనంత రూపుడైనా, అక్షరమైన అగమ్య గోచరుడైనా, యుక్తికి చొరకని అచ్యుతుడు భక్తికి వశుడౌతాడు. అందుకే అందరూ ఆయనను ఆశ్రయిస్తారు. పర్యులూ శిరమోడ్చి నమస్కరించి హృదయంలో దాచుకుంటారు.

నీవు పుట్టిన దెక్కడో తెలియదయ్య

పెరుగుతున్నావు నా లోని పుణ్యపురుషా!

పట్టలేక నిన్ను నా గుండెలో పెట్టుకొంటి

నీ అడుగుల కడ పడి ఉండు చిన్నికృష్ణా!

అని చిన్నికృష్ణ శతకంలో ఒక వెన్నెముద్ద.

త్వ మ్నాదిదేవః పురుషః పురాణా స్త్యమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ ।

వేత్తాసి వేద్యం చ పరం చ ధామ త్వయా తతం విశ్వ మనన్తరూప ॥

38

త్వం-ఆదిదేవః-పురుషః-పురాణః-త్వం-అస్య-విశ్వస్య-పరం-నిధానం

వేత్తా-అసి-వేద్యం-చ-పరం-చ-ధామ-త్వయా-తతం-విశ్వం-అనంతరూప

అనంతరూప = అనంతరూపుడా!
త్వం = నీవు
ఆదిదేవః = ఆదిదేవుడవు!
పురాణః = సనాతను డవైన
పురుషః = పురుషుడవు
త్వం = నీవు
అస్య = ఈ
విశ్వస్య = విశ్వమునకు
పరం = ఉత్తమమైన

నిధానం = ఆశ్రయానివి
వేత్తా = సర్వజ్ఞుడవు
వేద్యం చ = తెలియదగిన విషయమును
పరం చ = పొందదగిన
ధామ = ధామము
అసి = అయి ఉన్నావు
విశ్వం = విశ్వము
త్వయా = నీ చేత
తతం = వ్యాప్తమై ఉన్నది

ఓ అనంతరూపా! నువ్వు ఆది దేవుడవు. పురాణ పురుషుడవు. ఈ సమస్త జగత్తుకు ఉత్తమమైన మూల ధనానివి. తెలుసుకొనే వాడివి నీవే. తెలియబడేది కూడా నీవే. నీవే పరంధామము. ఈ సమస్త జగత్తు నీ తోనే నిండి ఉంది.

వ్యాఖ్య

అనంతత్వము కూడా నమస్కార యోగ్యత్వమే. దేవతలకు ముందు వాడు కావడం చేత భగవానుడు అదిదేవుడు (శ్వమ్ ఆదిదేవుః). అదిదేవుడు కనుక పురాతనుడు. చిరంతనుడు. సనాతనుడు (పురాతనః చిరంతనః పురాణః). పురాతనుడైన పురాణుడు ఎక్కడో లేడు. మన దేహం లోనే ఉన్నాడు. పురుష రూపంలో ఉన్నాడు. పురము అంటే శరీరము. పురమున శయనించే వాడు పురుషుడు (పురుషః పురిశయనాత్). అదిదేవుడుగా పురాణుడైన వాడే శరీరాలలో పురుషుడుగా ఉన్నందున, ఆయన పురాణ పురుషుడు. ఆయనే జ్ఞాననిధి. సర్వ జగత్తుకు ఆయనే నిధానము. జ్ఞాతృ జ్ఞాన జ్ఞేయములు తానే కనుక, తానే వేత్త. తానే వేద్యం. అట్టి అనంత భగవానుడు లేనిది అణువైనా ఈ ప్రపంచంలో లేదు. జగత్తంతా ఆ దివ్య చైతన్యము తోనే పరివ్యాప్తమై ఉంది.

వాయు ర్యమోఽగ్ని ర్వరుణః శశాంకః ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితామహశ్చ ।
నమో నమస్తేఽస్తు సహస్రకృత్యః పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే ॥

39

వాయుః-యమః-అగ్నిః-వరుణః-శశాంకః-ప్రజాపతిః-త్వం-ప్రపితామహః-చ
నమః-నమః-తే-అస్తు-సహస్రకృత్యః-పునః-చ-భూయః-అపి-నమః-నమః-తే

త్వం	=	నీవు	తే	=	నీ కొరకు
వాయుః	=	వాయువు	సహస్రకృత్యః	=	వేయిసార్లు
యమః	=	యముడవు	నమో నమః	=	నమస్కారములు
అగ్నిః	=	అగ్నివి	అస్తు	=	అగు గాక!
వరుణః	=	వరుణుడవు	పునః చ	=	మరల
శశాంకః	=	చంద్రుడవు	భూయః అపి	=	మరల కూడా
ప్రజాపతిః	=	ప్రజాపతివి	తే	=	నీ కొరకు
ప్రపితామహః చ	=	ముత్తాతవు	నమో నమః	=	నమస్కారములు

భగవంతా! నువ్వే వాయువు. యముడవు నీవే. అగ్నివి నీవే. నువ్వే వరుణుడివి. చంద్రుడివి నీవే. నువ్వే బ్రహ్మదేవుడివి. వాడి అబ్బవు కూడా నువ్వే. నీకు వేలకు వేల నమస్కారాలు. మళ్ళీ నమస్కారాలు. మళ్ళీ మళ్ళీ నమస్కారాలు.

వ్యాఖ్య

అంతా భగవంతుడే అని పూర్వ శ్లోకంలో కీర్తించిన సార్లుడు, అందరూ భగవంతుడే అని ప్రస్తుత శ్లోకంలో ప్రస్తుతిస్తున్నాడు. ఈ శ్లోకంలో జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే ఒక గమ్యత్వం ఉంది. అక్షరరూపుడు, నిరాకారుడైన పరబ్రహ్మమును పూర్వ శ్లోకంలో కీర్తించిన అర్చకుడు, సృష్టికర్తగా, సర్వ వ్యాపిగా, సర్వజ్ఞునిగా పరమాత్మను స్తుతించాలని భావించి, ప్రభవః ప్రళయః స్థానం అని తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో పరమేశ్వరుని ద్వారా ఏ సత్యమైతే శ్రవణం చేశాడో, ఆ సత్యరూపుని ప్రస్తుత శ్లోకంలో కీర్తిస్తున్నాడు.

బ్రహ్మదేవుడవు నీవే అంటూ భగవంతుని సృష్టికర్తగా స్తుతించాడు (ప్రభవః). సృష్టి లోని ప్రాణులకు ఆధారము నీవే. వాళ్ళను భరించేది, ధరించేది, పోషించేది కూడా నీవే అని చెబుతూ, అలాంటి కార్యాన్ని

నిర్వహించడానికి అవసరమైన వాటిలో తానే ఉన్నాడంటూ, వాయువు, అగ్ని, వరుణుడు, చంద్రుడు నీవే అని స్తుతిస్తున్నాడు. ఇవన్నీ ఉంటేనే సైతి (స్థానం).

సృష్టి స్థితులలో పరమేశ్వరుని ప్రస్తుతించి, అయి కారకుడు కూడా భగవంతుడే అని చెప్పడానికి, యముడివి నీవే అని కీర్తించాడు (త్రులయః). ఈ విధంగా సృష్టి స్థితి అయాలలో ఉన్నది నీవే అని భావగర్భితంగా స్తుతించాడు.

అది సరే బావుంది. ఆ చెప్పే దేదో సూటిగా చెప్పేస్తే పోతుంది కదా! శాస్త్రంలో ఈ భావగర్భితాలు, భాషా గహనాలు ఎందుకు?

అదే అలంకారము. మనకు ఎంత అర్థమైందో గ్రహించడానికి కొలమానము. అంతే కాదు. భగవంతుడు అందరి వాడు కదా! కర్తలే అంతా దోచేసుకుంటే వ్యాభ్యాత తెలా బ్రతకాలి? కనుక వ్యాభ్యాతలపై దృష్టి ఉంచి అలా కొంత దాచిపెడతా రేమో! లేక, అంతా చెప్పేస్తే, దేవదేవునికి దిష్టి తగులుతుందని భావిస్తారేమో! భగవంతుని విషయంలో భక్తులకు పట్టని పిచ్చి అంటూ ఉంటుందా? దిష్టి కార్యం అలాగే వచ్చిందేమో!

మధుర మంజుల మోహన రూపవంతా!

కీర్తించినది నీ అందము చరాచర లోకమంతా!

నృష్టి కుండను తిప్పెదను దిష్టి తగలకుండా

నీ అడుగుల కడ పడి ఉండు చిన్నికృష్ణా!

అని ముద్దుగా వెన్నముద్దతో దిష్టి తీసింది చిన్నికృష్ణ శతకము.

నమః పురస్తా దథ పృష్ఠ తస్తే నమోఽస్తుతే సర్వత ఏవ సర్వ ।

అనస్త ఏర్వామిత విక్రమ స్త్వం సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః ॥

40

నమః-పురస్తాత్-అథ-పృష్ఠతః-తే-నమః-అస్తు-తే-సర్వతః-ఏవ-సర్వ

అనంతవీర్య-అమితవిక్రమః-త్వం-సర్వం-సమాప్నోషి-తతో-అసి-సర్వః

సర్వ	=	సర్వస్వరూపుడా!
పురస్తాత్	=	ముందు
పృష్ఠతః	=	వెనుక
తే	=	నీకు
నమః	=	నమస్కారము
అథ	=	అటుపిమ్మట
సర్వతః ఏవ	=	అన్ని వైపులను
తే	=	నీ కొరకు
నమః	=	నమస్కారము

అస్తు	=	అగు గాక!
త్వం	=	నీవు
అనంత	=	అపరిమితమైన
వీర్వామిత విక్రమః	=	శక్తి సామర్థ్యములు గల వాడవు
సర్వం	=	సర్వమును
సమాప్నోషి	=	వ్యాపించి ఉన్నావు
తతో	=	అందువలన
సర్వః	=	సర్వ స్వరూపుడవు
అసి	=	అయి ఉన్నావు

సర్వ స్వరూపా! భగవంతా! ముందున్న నీకు నమస్కారము. వెనుక ఉన్న నీకు నమస్కారము. అంతటా ఉన్న నీకు నమస్కారము. అనంత శక్తి సామర్థ్యాలు గల నీవు సమస్తములో వ్యాపించి ఉన్నావు. అందుకే నీవు సర్వ స్వరూపుడవు.

వ్యాఖ్య

భగవంతుడు ముందు ఉన్నాడు. ఉన్నది ఏదైనా సూర్యుని వెలుగు లోనే తెలుస్తుంది. అందుచేత, 'ముందు' అనేది వెలుగు లోనే ఉంది. కనుక ముందు అంటే తూర్పు. ముందు తూర్పు ఉంటే, పశ్చిమము వెనుక ఉంటుంది. మనకు కుడి వైపున దక్షిణము, ఎడమ వైపున ఉత్తరము ఉంటాయి. అన్ని దిక్కులలో ఉన్న సర్వేశ్వరుడే, ఆగ్నేయ, నైరుతి, వాయవ్య, ఈశాన్యాలలో కూడా ఉన్నాడు. అంతరాలలో కూడా అతడే. అన్ని దిక్కులలో, అంతటా తానే ఉండేటపుడు, ఒక్క దిక్కుకు నమస్కరిస్తే అన్ని దిక్కులలో వ్యాపించి యున్న సర్వేశ్వరునికి నమస్కరించినట్లే కదా! ఎదురుగా నడచి వచ్చే వాడు, వెనుక ఎగిరే పక్షి, ప్రక్కనే ఈడుతున్న చేప, ఆ ప్రక్కనే గంతు లేసే లేడి - అన్నీ తానే. అన్నిటిలో తానే. సర్వమూ తానే. అందుకే ఆయన సర్వేశ్వరుడు. ఇది అర్థమైతే, అంతటా చిద్విలాసమే. చిదానందమే.

సల్లఖ: గాఢితో కలసి గుప్త లాగా గంతు లేయాలని

నీటిలో చేరి చేప పిల్లనై ఈడు లాడాలని

అనుసల్లఖ: వెన్నెలతో కూడి తారనై తిరగాలని

అంతటా నిన్ను లలా చూస్తూ మూయాలని కనులు || గాఢితో ||

అని సర్వేశ్వరునికి నమస్కరిస్తూ అంతటా, అన్ని వైపులా తిరుగుతూ పాడింది చైతన్య గీతిక.

సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి |

అజానతా మహిమానం త వేదం మయా ప్రమాదా త్రణయేన వాపి || 41

సఖా-ఇతి-మత్వా-ప్రసభం-యత్-ఉక్తం-హే-కృష్ణ-హే-యాదవ-హే-సఖా-ఇతి

అజానతా-మహిమానం-తవ-ఇదం-మయా-ప్రమాదాత్-ప్రణయేన-వా-అపి

య చ్చావహాసార్థ మసత్కృతోఽసి విహార శయ్యాసన భోజనేషు |

ఏ కోఽథ వాప్యచ్యుత తత్సమక్షం తత్తామయే త్వా మహ మప్రమేయమ్ || 42

యత్-చ-అవహాసార్థం-అసత్కృతః-అసి-విహారశయ్యాసనభోజనేషు

ఏకః-అథవా-అపి-అచ్యుత-తత్సమక్షం-తత్-త్తామయే-త్వాం-అహం-అప్రమేయం

తవ	= నీ యొక్క	హే సఖా	= హే మిత్రుడా!
ఇదం	= ఈ	ఇతి	= అని
మహిమానం	= మాహాత్మ్యమును	యత్	= ఏది
అజానతా	= తెలియక	ఉక్తం	= చెప్పి బడిందో
మయా	= నా చేత	అచ్యుత	= అచ్యుతుడా!
ప్రమాదాత్	= ఆకస్మికంగా గాని	విహారశయ్యాసన భోజనేషు	= విహారముల యందు, పడక యందు, కూర్చోనుట యందు, భోజనము లందు
ప్రణయేన వా అపి	= ప్రేమ చేత గాని		
సఖా ఇతి మత్వా	= స్నేహితుడవని భావించి		
ప్రసభం	= నిర్దక్ష్యముగా	అవహాసార్థం	= పరిహాసమునకై
హే కృష్ణ	= హే కృష్ణా!	ఏకః	= ఒంటరిగా ఉన్నపుడు
హే యాదవ	= హే యాదవుడా!	అథవా అపి	= వెనుకను

తత్సమక్షం = పరల ముందు గాని
అసత్కృతః అసి = అవమానింప బడితివి
యత్ చ = ఏదో
తత్ = దాని సంతయును

అప్రమేయం = అప్రమేయుడవైన
త్వాం = నిన్ను
అహం = నేను
క్షామయే = క్షమము కోరుతున్నాను

అనంతా! నీ మహిమ తెలియక పారపాటున చనువుతో నిన్ను మిత్రమా! కృష్ణా! యాదవా! సఖా! అంటూ పూర్వం పిలిచే వాణ్ణి. ఆహార విహారాలలో, ఆసన శయనాలలో పరిహాసానికి అపహాస్యం చేశానేమో! అప్రమేయా! నన్ను క్షమించ మని వేడుకుంటున్నాను.

వ్యాఖ్య

ఆరాధనలు, అర్చనలు ప్రయత్నంతో సాగే చోట, అప్రయత్నంగా, అసంకల్పితంగా కొన్ని అపరాధాలు దొర్లుతాయి. అందుకనే, పూజాదికాలు పూర్తి అయిన తరువాత, అపరాధం ఉంటే క్షమించి, తప్పును అప్పుగా ఉంచి, ముప్పును తప్పించి, ఒప్పుగా స్వీకరించి, పెద్ద మనస్సుతో తృప్తి చెందమని భగవంతుణ్ణి ప్రార్థిస్తుంటాము.

మంత్రహీనం క్రియాహీనం భక్తిహీనం మహేశ్వర!

యత్కృజితం మయాదేవ పరిపూర్ణం తదస్తు తే ||

'భగవాన్! నేను చేసిన పూజలో మంత్రోచ్ఛారణ దోషాలు ఉండొచ్చు. చేసిన పర్వతులలో క్రమం తప్పి ఉండొచ్చు. కొన్ని సమయాలలో చిత్త వాచల్యం చేత, భక్తి హీనంగా, యాంత్రికంగా పూజ కొనసాగి ఉండొచ్చు. అయినా, నా పూజనంతా నువ్వు పూర్ణంగా భావించి స్వీకరించు. నన్ను కృతార్థుణ్ణి చెయ్యి' అని ప్రార్థిస్తాము.

ఇదొక సద్భావన. మనస్సు మెత్త పడటానికి అందమైన భావన. పశ్చాత్తాపంతో కూడిన పవిత్ర భావన. ఈ భావనముం భక్తి పరిమళాన్ని వెదజల్లి పరమేశ్వరుని తృప్తి పరుస్తుంది.

అర్జునుడు అదే చేస్తున్నాడు. ప్రస్తుతం విశ్వరూప దర్శనం ద్వారా భగవ ద్వేషవాన్ని అర్థం చేసుకున్నాడు. ఈ మహానుభావుని వైభవము పూర్వము తెలియని కారణంగా, తెలిసో, తెలియకో, సమయాల ఒడిలో, సందర్భాల సుడిలో చిక్కుకొని, అజ్ఞానంతో వాసుదేవ భగవానుని అపహాస్యం చేశానేమో నని వ్యధ చెందు తున్నాడు. అలాంటిది జరిగే ఉంటే, అజ్ఞాని ప్రలాపంగా భావించి క్షమించ మని దయామయుడైన భగవంతుని దీనుడై ప్రార్థిస్తున్నాడు.

భగవంతా! నేను జ్ఞానం లేని వాణ్ణి. ఇంత కాలం నీ కూడా ఉన్నానే గాని నీ మహాత్మాన్ని తెలియని వాణ్ణి. తెలిసే ఉంటే, ఓయ్ మిత్రమా! ఓ యాదవా! హే కృష్ణా! అని నిన్ను ఏక వచనంతో సంబోధించి ఉండేవాడినా?

నీతో కలిసి నడచే టప్పుడు (విహారః విహరణం పాదవ్యాయామః), నీ కన్నా ముందుగా అడుగు లేస్తూ నడిచే వాడినా? నీ మంచము మీద, నీ ప్రక్కనే పలవరిస్తూ పడుకునే వాడినా (శయనం శయానం)? నీతో సమానంగా కూర్చుని భోం చేసే వాడినా (ఆసనం ఆస్థాయికా)? నువ్వు తినక ముందే ఆత్రగాడిలా ఆరగించే వాడినా (భోజనమ్ అదనమ్)?

ఇంకా ఏమేమి చేశానో! ఏదేది పలవరించానో! ఏకాంతంలో ఏమి మాట్లాడానో! (ఏకః). పది మంది ముందు ఏమి తప్పుగా పలికానో! (తత్ సమక్షం). మహానుభావా! మహాపచారం చేశా నని లోలోన మగ్గి పోతున్నా! సిగ్గుతో నీ ముందు తల ఎత్తలేక పోతున్నా! శ్రీయుతుడ వైన నిన్ను 'శ్రీ' లోపంతో కృష్ణా! అని పిలిచాను. నీ శ్రీచరణాలకు మ్రొక్కి మన్నించ మంటున్నా!

భగవంతా! పెద్దలు ప్రేమతో చనువిస్తారు. పిల్లలు అజ్ఞానంతో దానిని పాడు చేసుకుంటారు. నా మాతృదేవి పుణ్యఫలంగా నువ్వు నాకు బావ వయ్యావు. అది ఏనాటి పుణ్యమో! అది తెలియక, బావా! బావా! అంటూ పన్నీరు చిలికి వెకిలి చేష్టలు చేశానేమో! జ్ఞాపకం చేసుకుంటున్నా. ఇప్పుడు కన్నీటితో పాదాలు కడుగుతున్నా.

మహానుభావా! నీ వైభవం అర్థం గాక నిన్ను బావా! బావా! అని పిలిచిన మందభాగ్యుణ్ణి. అభాగ్యుణ్ణి నా అపరాధాన్ని క్షమించు! నా అజ్ఞానాన్ని మన్నించు! నీతో నా సంబంధం బావమరిది సంబంధం కాదని, భక్తుని సంబంధ మని తెలిసి పోయింది. స్నేహ సంబంధం కాదని, శిష్య సంబంధ మని తేలి పోయింది. అనిత్య సంబంధం కాదని, నిత్య సంబంధ మని అర్థమై పోయింది.

నవ్వి నవ్వించితివి నాడు నీ మాయ తెలిపి
నవ్వు పారేసుకున్నాను నేడు నీ మహిమ తెలిసి
నవ్వులాటలు ఇక నేను ఆడలేను

నీ అడుగుల కడ వడి ఉండు చిన్నికృష్ణా! అని చిన్నికృష్ణ శతకంలో మరొక వెన్నముద్ద.

పరమేశ్వరుని సారథిగా సాందగలిగిన పార్థుడు సామాన్యదా? పశుపతితో పోరాడి పాశుపతాన్ని సాధించుకున్న ధీరుడు. ఊర్వశిని తృణీకరించి ఆమె శాపానికి కూడా జంకని పావనాత్ముడు. అట్టి మహాత్ముడే భగవంతుని విషయంలో పశ్చాత్తాపంతో కుమిలి పోతున్నాడు. ఏ తప్పు చేయని వాడు, చేశానేమో అనే శంకతో పరితపిస్తున్నాడు.

అర్జునుణ్ణి కాసేపు ప్రక్కన పెట్టి, మన విషయాన్ని మననం చేసుకుంటే, తెలుస్తుంది మన చరిత్ర ఏమిటో! తప్పు చేయని అర్జునుడు, ఒక వైపు తపించి పోతున్నాడు. తప్పుల్నే ప్రధానంగా చేసుకొని జీవించే మన, పరితాపానికి పూనుకోము, క్షమించ మని వేడుకోము. తెలియక కాలు బురదలో పడవచ్చు. అలాగని శుద్ధి చేసుకోక పోవడం బుద్ధిహీనతే అవుతుంది.

పితా॒పి లోకస్య చరాచరస్య త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురు ర్గరియాన్ ।

న త్వ త్వమో॒ఽస్యభ్యధికః కుతో॒ఽన్యో లోకత్రయే॒ఽప్యప్రతిమప్రభావ ॥

43

పితా-అసి-లోకస్య-చరాచరస్య-త్వం-అస్య-పూజ్యః-చ-గురుః-గరియాన్
న-త్వత్వమః-అస్తి-అభ్యధికః-కుతః-అన్యః-లోకత్రయే-అపి-అప్రతిమ ప్రభావ

అప్రతిమప్రభావ	=	అతిశయ ప్రభావము గల ఓ కృష్ణా!	గరియాన్ చ	=	గొప్పవాడవు
త్వం	=	నీవు	అసి	=	అయి ఉన్నావు
అస్య	=	ఈ	లోకత్రయే అపి	=	ముల్లోకముల యందు
చరాచరస్య	=	చరాచర స్వరూపమైన	త్వత్వమః	=	నీకు సమానుడు
లోకస్య	=	లోకమునకు	న అస్తి	=	లేదు
పితా అసి	=	తండ్రివి	అభ్యధికః	=	అధికుడైన
పూజ్యః	=	పూజ్యుడవు	అన్యః	=	ఇతరుడు
గురుః	=	గురువు	కుతః	=	ఎక్కడున్నాడు?

అసమాన మహనీయా! పరమేశ్వరా! ఈ చరాచర ప్రపంచానికి నీవు తండ్రివి. పూజ్యుడివి. గొప్ప గురుదేవుడవు. ముల్లోకాలలో నీకు సాటి అయిన వాడే లేడు. ఇక, నిన్ను మించిన వాడు ఎక్కడుంటాడు?

విశ్వాభ్యు

పరమేశ్వరుని ప్రభావము తెలియని కారణంగా పూర్వం ఆయన పట్ల అపరాధాలు, అపచారాలు చేసి ఉంటానేమో అని శంకించి, పశ్చాత్తాపంతో క్షమాపణలు కోరుతూ కుమిలి పోయిన అర్జునుడు, ప్రస్తుతం గీతా ప్రబోధము యొక్క శ్రవణ ఫలంగా, తనకు అర్హమైన పరమేశ్వరుని అసమాన వైభవాన్ని వర్ణిస్తున్నాడు. జన్మ నిచ్చిన తండ్రి, జన్మను కడతేర్చే గురువు, ఉభయులూ పూజనీయుడైన భగవంతుడే అని అభిభాషిస్తున్నాడు.

పరమారాధ్యుడు

జన్మ నిచ్చేవాడు తండ్రి. పుట్టించే వాడు (పితాజనయితా). ఎవరు ఎవరికి జన్మ నిస్తారో వారికే వారు తండ్రి. కాని, సర్వ లోకాలు ఆవిర్భవించడానికి కారణమైన వాడు కనుక భగవంతుడు లోకపిత (లోకస్య ప్తాణి జాతస్య పితా). జన్మ నిచ్చిన తండ్రిని దైవంగా భావించి గౌరవిస్తాము. పూజిస్తాము (పితృ దేవోభవ). కాని, దేవుడే తండ్రి అని, అన్ని జన్మలలో తండ్రిగా ఆయనే పూజ లందుకున్నా డని, అందరికీ, అన్ని లోకాల లోని చరాచరాత్మక మైన ప్రాణిజాతానికి తండ్రి తానే అని అర్థమైన వాడు, ఆయన పూజా స్థానము అసమానంగా శోభిస్తుంది. ఆ గురు స్థానము సాధారణ మైంది కాదు. మహాశ్రేష్ఠమైన గురు స్థానము (గురుఃగరియాన్).

అసమాన తేజోవంతుడు

భగవంతునితో సమానమైన వైభవము కలవాడు మరొకడు లేడు కనుక, ఆయనిది శ్రేష్ఠమైన గురు స్థానము. ఆదిగురువు తానే కావడం విశేషము. ఆదిగురువు అడిదేవుడే. ప్రపంచానికి ఇద్దరు భగవానులు ఉండలేరు. అలాగే ఇద్దరు గురుదేవులూ ఉండలేరు. రెండవ వస్తువు తెలియని అద్యయ స్థాన మది (అకమేవ అద్వితీయం). అలాంటి అద్యయ చైతన్యము రెండవది ఉండే అవకాశం లేనందున, భగవంతునితో సమానమైన తేజోవంతుడు మరొకడు ఉండలేడు. ఆయనది అసమాన తేజము. భగవాన్! నీకు సమానులు లేరు (త్వత్వమః న అస్తి). సమానుడే లేనపుడు నీ కంటే అధిక ప్రభావము కలవాడు ఎలా ఉంటాడు? (కుతః ఏవ అన్యః అభ్యధికః స్యాత్). ఏమో! ఆయనతో సరిమైన వాడు, సమమైన వాడు మానవ లోకంలో లేక పోవచ్చు. కాని ఇతర లోకాలలో ఉండవచ్చు కదా! అనే సంశయం కలగ వచ్చు. దానిని కూడా పరిహరిస్తూ, ముల్లోకాలలో భగవంతునిదే అసమాన వైభవము అని కీర్తిస్తున్నాడు (లోకత్రయే॒ఽపి అప్రతిమ ప్రభావ).

తస్మా త్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం ప్రసాదయే త్వా మహా మిశ మిద్యమ్ ।

పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యః ప్రియః ప్రియార్హర్హసి దేవ సోధుమ్ ॥

44

తస్మాత్-ప్రణమ్య-ప్రణిధాయ-కాయం-ప్రసాదయే-త్వాం-అహం-ఈశం-ఈద్యం
పితా-ఇవ-పుత్రస్య-సఖా-ఇవ-సఖ్యః-ప్రియః-ప్రియార్హః-అర్హసి-దేవ-సోధుమ్

తస్మాత్	=	అందువలన	ప్రణమ్య	=	ప్రణమిల్లి
ఈశం	=	ఈశుడవు	ప్రసాదయే	=	అనుగ్రహింప వేడుకొంటున్నాను
ఈద్యం	=	ప్రస్తుతింప దగిన వాడవు	దేవ	=	కృష్ణా!
త్వాం	=	నిన్ను గూర్చి	పుత్రస్య	=	పుత్రుని తప్పును
అహం	=	నేను	పితా ఇవ	=	తండ్రి వలె
కాయం	=	శరీరమును	సఖ్యః	=	సఖుని తప్పును
ప్రణిధాయ	=	వంచి	సఖా ఇవ	=	సఖుని వలె

ప్రియాయాః = ప్రియురాలి తప్పును
ప్రియాః ఇవ = ప్రియుని వలె

సోఘం = సహించుటకు
అర్హసి = తగి ఉన్నావు

భగవంతా! అందుచేత, ప్రభువు, పూజ్యుడవు అయిన నీకు శరీరాన్ని వంచి నమస్కరిస్తూ, నీ అనుగ్రహాన్ని అర్థిస్తున్నాను. బద్ధ తప్పును తండ్రి ముగ్ధించినట్లు, స్నేహితుని అపరాధాన్ని స్నేహితుడు క్షమించినట్లు, ప్రియురాలి తప్పిదాన్ని ప్రియుడు విస్మరించినట్లు, దేవా! నా అపరాధాన్ని క్షమించు.

వ్యాఖ్య

లోక బాంధవ్యాలన్నీ అనిత్యాలు. లోక బాంధవుడైన భగవంతునితో ఉన్న సంబంధమే నిత్యము. ఈ బంధము తెగనిది. తరగనిది. భక్తునికి భగవంతునితో గల నిత్య సంబంధాన్ని కీర్తిస్తున్నాడు అర్జునుడు. తెలియని దానిని చెప్పడానికి ఉపకరించేవి, సహకరించేవి తెలిసినవే కనుక, భగవంతునితో భక్తునికి గల నిత్య సంబంధాన్ని వివరించడానికి, ప్రపంచం లోని సంబంధాలలో మూడు బాంధవ్యాలను ఎన్నుకొని, వాటి ద్వారా వివరిస్తున్నాడు. భగవంతుని విషయంలో అర్జునునికి గల అవగాహనకు ఈ పోలికలు అద్దం పడుతున్నాయి.

తన అపరాధాలను మన్నించ మని పూర్వ శ్లోకాలలో ప్రార్థించాడు పార్థుడు. ఎలా క్షమించాలో ఇక్కడ చెబుతున్నాడు. (1) కుమారుని తప్పును తండ్రి ఎలా క్షమిస్తాడో (పుత్రస్య అపరాధేపితా యథా క్షమతే). (2) మిత్రుని అపరాధాన్ని మిత్రుడు ఎలా క్షమిస్తాడో (సఖేః చ సఖ్యః అపరాధం). (3) ప్రియురాలి తప్పిదాన్ని ప్రియుడు ఎలా క్షమిస్తాడో (యథా వా ప్రియః ప్రియాయాః అపరాధం క్షమతే ఏవమ్ అర్హసి), ఆ విధంగా పరమేశ్వరుడు తనను క్షమించాలి అని విజయుడు వేడుకొంటున్నాడు.

పుట్టుకకు తండ్రి ఎలా కారణమో, తన జన్మకు కారణమైన సర్వ కారణ స్వరూపమైన పరమేశ్వరునితో తనకు గల సంబంధాన్ని గుర్తించాడు.

స్నేహితులు ఎప్పుడూ కలిసి ఉంటారు. ఎన్నడూ విడిపోరు. స్నేహితుల మధ్య రహస్యాలు ఉండవు. స్నేహితుడు తన స్నేహితుని నుండి ఏదీ దాచలేడు. పరమాత్మ చైతన్య స్వరూపంగా, బుద్ధి పాక్షిగా సదా తన తోనే ఉన్నాడు. తన లోనే ఉన్నాడు. పరమాత్మ తనకు దూరంగా లేడు. కనుక, తన విషయాలన్నీ భగవంతునికి తెలుసు అనే సత్యాన్ని గ్రహించాడని స్నేహితుని ఉపమించడం వల్ల పుష్ట మవుతోంది.

ఇక ప్రియుడు - ప్రియురాలి సంబంధాన్ని ప్రస్తావించి, పరమేశ్వరుని పొందడంలో ప్రాప్తించే పరమ ప్రేమను, పరమానందాన్ని వ్యక్తం చేస్తున్నాడు.

అంతేకాదు, తండ్రి కన్నా, స్నేహితుడు అంతరంగికంగా సన్నిహితుడై ఉంటాడు. స్నేహితుని కన్నా భార్య, లేక ప్రియురాలు మరి సన్నిహితంగా ఉంటుంది. పరమేశ్వరునితో తన సంబంధము తరతమంగా ఎలా గోప్యమో, గుప్యమో తెలుపుతూ, అలాంటి భగవంతుని అనుగ్రహాన్ని అర్థిస్తూ సాష్టాంగ ప్రణామం చేస్తున్నాడు. వంగి మరి ప్రణామం అంటున్నాడు. అంటే, వినముడై, అహంకార రహితుడై నమస్కరిస్తున్నాడు (త్రణమ్య నమస్కృత్య) అని భావం.

అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా భయేన చ ప్రవృథితం మనోమే ।

తదేవ మే దర్శయ దేవరూపం ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస ॥

అదృష్టపూర్వం-హృషితః-అస్మి-దృష్ట్వా-భయేన-చ-ప్రవృథితం-మనః-మే
తత్-ఏవ-మే-దర్శయ-దేవరూపం-ప్రసీద-దేవేశ-జగన్నివాస

45

అదృష్టపూర్వం = పూర్వమెన్నడూ దర్శించని రూపమును
దృష్ట్వా = చూచి
హృషితః = సంతసించినవాడను
అస్మి = అవుతున్నాను
మే = నా యొక్క
మనః = మనస్సు
భయేన = భయము చేత
ప్రవృథితం చ = బాధించ బడుతున్నది

దేవేశ = దేవదేవా!
జగన్నివాస = జగదాశ్రయా!
మే = నాకు
తత్ = ఆ పూర్వపు
దేవరూపం ఏవ = దివ్యరూపమునే
దర్శయ = చూపు
ప్రసీద = కరుణించు!

జగన్నివాసా! జగన్నాథా! ఎన్నడూ చూడని నీ విశ్వరూపాన్ని చూచి పరవశించి పోయాను. నా మనస్సు భయంతో చలించి పోయింది. దేవా! దేవదేవా! వెనుకటి నీ మామూలు రూపం తోనే నాకు దర్శన మిచ్చి నన్ను అనుగ్రహించు!

వ్యాఖ్య

అచ్యుతుని అనుగ్రహమును మాత్రమే అర్థిస్తూ ప్రస్తుతం అర్జునుడు ప్రార్థిస్తున్నాడు (ప్రసీద). ఎవరి అనుగ్రహాన్ని అర్థిస్తున్నాడో, అతడు దేవదేవుడే అనే స్థిరమైన జ్ఞానంతో ప్రార్థిస్తున్నాడు (దేవేశ). సృష్టి స్థాయి నుండి దేవేశుడుగా, జగన్నివాసుడుగా తెలుస్తున్న భగవానుడు, అనంత స్వరూపుడు అనే అద్భుత జ్ఞానం కూడా కలిగి ఉన్నాడు. కనుకనే ప్రసీద దేవేశ! జగన్నివాస! అనే వాక్యాలను ఇరవై అయిదవ శ్లోకం లోనే వినిపించాడు. ఆ తరువాత మళ్ళీ ముప్పై ఏడవ శ్లోకం లోను ప్రయోగించాడు. ఇప్పుడు ప్రస్తుత శ్లోకంలో కూడా, దేవేశుడైన జగన్నాథుని అనుగ్రహాన్ని అర్థిస్తున్నాడు.

ఏ దివ్యమైన విశ్వరూపము ప్రస్తుతము తన కళ్ళ ముందు ప్రదర్శింపబడి ఉందో, దానిని అదృష్ట పూర్వంగా అభివర్ణిస్తున్నాడు. 'అదృష్ట పూర్వం' అంటే, ఇంతవరకు ఎవరి చేత కూడా చూడబడనిది అని అర్థం. తానే కాకుండా, ఇతరులు ఎవ్వరు కూడా చూడని రూపం అంటున్నాడు. అందుచేత, ఆ దర్శనం తనకు ఎవరేని తృప్తిని ప్రసాదించింది అంటున్నాడు (ఇదం విశ్వరూపం మయా అన్యైర్వా దృష్టపూర్వం). తదహా దృష్ట్వా హనీతః అస్మి. అదృష్ట పూర్వము, అనితర సాధ్యము అయిన అసమాన విశ్వరూప మూర్తిని చూడటం చేత తాను ఎంతగానో సంతోషిస్తున్నాడు.

ఒక వైపు సంతోషంగా ఉన్నా, భయంకరంగా గోచరిస్తున్న ఆ ఉగ్ర రూపాన్ని దర్శించడానికి భయపడి, తన పూర్వ రూపాన్నే ప్రదర్శింప మని ప్రార్థిస్తున్నాడు.

కిరీటినం గదినం చక్రహస్త మిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టు మహం తత్త్వేన ।
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన సహస్రబాహో భవ విశ్వమూర్తే ॥

46

కిరీటినం-గదినం-చక్రహస్తం-ఇచ్ఛామి-త్వాం-ద్రష్టుం-అహం-తథా-ఏవ
తేన-ఏవ-రూపేణ-చతుర్భుజేన-సహస్రబాహో-భవ-విశ్వమూర్తే

విశ్వమూర్తే = విశ్వరూపా!
అహం = నేను
కిరీటినం = కిరీటము గల వాడవు
గదినం = గద గల వాడవు
చక్రహస్తం = చక్రహస్తుడవు అగు
త్వాం = నిన్ను
ద్రష్టుం = గాంచుటకు
ఇచ్ఛామి = కోరుకుంటున్నాను

343

తథా ఏవ = అటులనే
సహస్రబాహో = సహస్ర బాహువులు గల వాడా!
చతుర్భుజేన = నాలుగు భుజములు గల

తేన = ఆ
రూపేణ ఏవ = రూపము తోనే
భవ = ఉండు!

విశ్వరూపా! పరమాత్మా! గదా కిరీటాలతో చక్రధారిగా శోభించే రూపం తోనే నిన్ను చూడా లనుకుంటున్నా
సహస్రబాహో! చతుర్భుజ రూపం తోనే నాకు అగుపించు!

వ్యాఖ్య

సౌజన్య సౌకుమార్యాది సుమనోహర దివ్య మంగళ రూపంతో దర్శన మివ్వమని ప్రార్థిస్తున్నాడు. ఒక శిరస్సు, ఒక కిరీటం, శంఖచక్ర గదా ద్వాయుధాలు కలిగిన సుందరమైన చతుర్భుజ రూపమును దర్శించాలనే తన అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తం చేస్తూ ప్రార్థిస్తున్నాడు.

ప్రస్తుతం కనిపిస్తున్న భయంకర రూపమును ఉపసంహరించి, పూర్వం ప్రకాశించిన ప్రశాంతమైన వాసుదేవ రూపంతో కనిపించ మని ప్రార్థిస్తున్నాడు (తేనైవ రూపేణ వసుదేవ పుత్ర రూపేణ). ఆ రూపము చతుర్భుజ రూపమని తానే చెబుతున్నాడు (చతుర్భుజేన). చతుర్భుజ రూపము అనేది విష్ణుమూర్తి రూపము. పూర్వ రూపము చతుర్భుజ రూపము అన్న అర్థముని భావన అనేక వ్యాఖ్యానాలకు అవకాశ మిచ్చింది.

పూర్వము అర్జునునికి శ్రీకృష్ణుడు చతుర్భుజుడు గానే కనిపించే వాడు, అందుకనే ఆ రూపాన్ని చూడాలని అభిలషించాడు అని కొందరు అభిప్రాయ పడ్డారు. అదే వాస్తవ మైతే, కిరీటిసం గదాసం చక్రం చ అనే పదిహేడవ శ్లోకంలో తాను ప్రథమంగా ఆ రూపమును చూస్తున్నట్లు అర్జునుడు అశ్వరూపాన్ని ఎందుకు వ్యక్తం చేస్తాడు?

ఇలా, ఈ వ్యాఖ్యానముతో విభేదించిన మరి కొందరు, విశ్వరూప ప్రదర్శనములో భగవంతుడు మొదట చతుర్భుజుడుగా దర్శనం అనుగ్రహించి నపుడు, ఆ రూపము అర్జునునికి సౌమ్యంగా, మంజులం గానే గోచరించింది. ఆ తరువాత ఉగ్ర రూపంగా పరిణామం చెందింది. కనుక, ఆ భయంకర రూపాన్ని ఉపసంహరించి, ప్రారంభంలో ఉన్న చతుర్భుజ రూపము తోనే అగుపించమని అర్జునుడు అర్థించాడని మరి కొందరు అభిప్రాయ పడ్డారు.

శ్రీ శంకరులు మాత్రం భాష్యంలో ఇదేవి ప్రస్తావించ లేదు. 'వసుదేవుని పుత్రుడ వైన చతుర్భుజుడుగా (వసుదేవ పుత్ర రూపేణ చతుర్భుజేన)' అని మాత్రమే వ్యాఖ్యానించారు. కారాగృహంలో శ్రీకృష్ణుడు జన్మించి నపుడు, మొదట చతుర్భుజుడుగా దేవకీ వసుదేవులకు దర్శన మిచ్చాడు. ఆ తరువాత, దేవకీదేవి ప్రార్థించగా, ఆ రూపాన్ని ఉపసంహరించి, రెండు బాహువులతో మానవ బాలుడుగా గోచరించాడు అనేది గమనించ దగిన విషయము.

ఏది ఏలా ఉన్నా, చతుర్భుజ రూప మనేది ఉపాసనకు, ధ్యానానికి ప్రత్యేకంగా చెప్పబడిన రూపము. కనుక, ఉగ్రమైన ఈ భయంకర రూపమును త్యజించి, మంగళకరమైన ధ్యానరూపంతో, దైవదీప్తి కలిగిన మానవ రూపంతో గోచరించ మని అర్జునుడు ప్రార్థించి ఉండవచ్చు. అర్జునుని ప్రార్థనను మన్నించి, భగవంతుడు ఏ రూపంగా కనిపిస్తాడో, అదే అర్జునుని అభీష్టమని మనం నిర్ణయించుకోవచ్చు. ఆ విషయాన్ని మునుస్మిందు చూస్తాం.

ఈశ్వర విభూతుల్ని ఆలకించిన తరువాత, విభూతి వాసుదేవుని విశ్వమయ రూపాన్ని దర్శించాలని అర్జునుడు అభిలషించ వచ్చు. కాని, ప్రస్తుతం ఆ మహా రూపంతో పాటు, భగవంతుని స్వరూపాన్ని కూడా

అర్థం చేసుకోవడం చేత, కనిపించే రూపాలన్నీ ఈశ్వర మాయే నని, వాంఛింప దగినది ఈశ్వర మహిమయే నని విజయుడు భావించే అవకాశము లేక పోలేడు. కనుక పరమేశ్వరుని ఉపాసించి, ధ్యానించి, జ్ఞానం ద్వారా, సది సముద్రాన్ని చేరి శాంతించినట్లు, అర్జునుడు వాసుదేవ చైతన్య సాగరమును చేరాలని ఉబలాట పడుతూ, ధ్యానయోగ్యమైన శాంతరూపమును పిక్షించాలని అభిప్రాయపడి ఉండవచ్చు.

వల్లభి: నిను మరచి నేను మనజాలరా! తాళ జాలరా!

మాయలు చాలురా! మహిమను చూపరా

॥ నిను ॥

చరణము: నేనే యమునై కదలి రానా!

చరణ కదలికి చేరిపోనా - నీ

చరణ కదలికి చేరిపోనా!

॥ నిను ॥

అని చైతన్య గీతిక.

అర్జునుని ప్రార్థనను శ్రీకృష్ణుడు విన్నాడు. విన్నపాన్ని మన్నించాడు. విశ్వరూపాన్ని ఉపసంహరించాడు.

అర్జునునితో ప్రేయంగా భావించాడు.

శ్రీ భగవానువాచ :

మయా ప్రసన్నేన త వార్జు నేదం రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్ ।

తేజోమయం విశ్వ మనన్త మాద్యం యన్మే త్వదన్వేన న దృష్టపూర్వమ్ ॥

47

మయా-ప్రసన్నేన-తవ-అర్జున-ఇదం-రూపం-పరం-దర్శితం-ఆత్మయోగాత్

తేజోమయం-విశ్వం-అనంతం-ఆద్యం-యత్-మే-త్వదన్వేన-న-దృష్టపూర్వం

అర్జున = అర్జునా!
మే = నా యొక్క
యత్ = ఏ
తేజోమయం = తేజోమయము
విశ్వం = విశ్వము
అనంతం = అనంత మైనది
ఆద్యం = ఆది యైనది
త్వత్ = నీ కంటెను
అన్వేన = ఇతరుల చేత

న దృష్టపూర్వం = ఇంతవరకు చూడబడనిది
పరం = పరమైనది
ఇదం = ఈ
రూపం = రూపమును
తవ = నీకు
ప్రసన్నేన = ప్రసన్నుడ వైన
మయా = నా చేత
ఆత్మయోగాత్ = ఆత్మయోగము వలన
దర్శితం = చూపబడినది

శ్రీ భగవానుడు చెబుతున్నాడు :

అర్జునా! నా విశ్వరూపము తేజోమయం, సర్వాత్మకం, అనంతం, ఆద్యం. గతంలో ఎవ్వరూ చూడని ఉత్కృష్ట మైన ఈ రూపాన్ని నువ్వు చూశావు. నిన్ను అనుగ్రహించాలని నా యోగ శక్తి చేత నీకు ప్రసన్నుణ్ణి అయ్యాను.

వ్యాఖ్య

తన విశ్వరూపాన్ని దర్శించి భీతి చెందిన అర్జునుని, అమనయ వాక్యాలతో భగవంతుడు ఊరడిస్తున్నాడు. భగవంతుని విశ్వరూపము తేజోమయం. దివ్య తేజోమయం (తేజః ప్రాయం). పరమేశ్వరుని

దివ్యానుగ్రహమే ఆ తేజోమయ రూపము. సూర్య భగవానుడు తన తేజమును కిరణాల ద్వారా ప్రసరింప చేసినట్లు, పరమేశ్వరుడు తన అనుగ్రహాన్ని ఆ తేజోమయ రూపం ద్వారా ప్రదర్శిస్తున్నాడు.

అది సామాన్య తేజము కాదు. అస్తమయ మెరుగని ప్రకాశము. అనంతమైన తేజము (అనన్తమీ లంక రహాత్మకమ్). అన్ని రూపాలు పరమాత్మవే అయినా విశ్వరూపము ప్రథమము, ప్రధానము. అంటే మొదట పుట్టిన రూపము. అందుకే అది ఆద్యము (ఆదౌ భవమ్ ఆద్యమ్). ముందు విశ్వము ఆవిర్భవిస్తే, ఆ తరువాత విశ్వంలో అనేక రూపాలు ఆవిర్భవించాయి. అన్ని రూపాలు విశ్వం లోనే ఉండటం చేత, అది సమస్త రూపము (విశ్వం సమస్తమ్).

ఇటువంటి అద్భుత రూపము అర్జునుడు తప్ప మరెవ్వరూ గతంలో చూడలేదు అంటున్నాడు. కాని, శ్రీకృష్ణుడు తన విశ్వరూపాన్ని అర్జునుని కన్నా ముందుగా చాలా మందికి చూపించినట్లు భారత, భాగవత గ్రంథాలు చెబుతాయి.

పుట్టగానే తల్లిదండ్రులైన దేవకీ వసుదేవులకు చతుర్ముఖుడుగా దర్శన మిచ్చాడు. గోకులంలో మన్మ తిన్నాడని విని, యశోద నోరు తెరువమని అడిగి నపుడు, తన నోటిలో విశ్వాన్నంతా చూపాడు. కురుసభలో ధృతరాష్ట్ర భీష్మాదులకు విశ్వరూపాన్ని ప్రదర్శించి చూపాడు. యమునా జలాల్లో అక్రూరునికి కూడా చతుర్ముఖునిగా దివ్య దర్శన మిచ్చాడు. కాని, ప్రస్తుతం అర్జునుడు తప్ప గతంలో ఈ రూపాన్ని ఎవ్వరూ చూడలేదు అంటున్నాడు.

అవును. అవన్నీ వాస్తవాలే. కాకపోతే, అవన్నీ అవాంతర రూపాలు. అర్జునుడు దర్శించిన శ్రేష్ఠమైన రూపం వంటిది మాత్రం కావు అని గీతా తాత్పర్య బోధిని సంస్కృత వ్యాఖ్యానములో ఉంది. ఈ విధమైన, ఆరుదైన విశ్వరూప సందర్శనము భగవ దనుగ్రహం చేత భక్తుడైన అర్జునునికి ప్రాప్తించింది. అట్టి దివ్య రూపాన్ని చూచి భయపడ నవసరం లేదని భగవంతుడు అర్జునుని ఊరడిస్తున్నాడు.

న వేదయజ్ఞాధ్యయనై ర్న దానై ర్న చ క్రియాభి ర్న తపోభిరుగ్రైః ।
ఏవం రూపః శక్య అహం సృలోకే ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర ॥

48

న-వేదయజ్ఞాధ్యయనైః-న-దానైః-న-చ-క్రియాభిః-న-తపోభిః-ఉగ్రైః
ఏవం-రూపః-శక్య-అహం-సృలోకే-ద్రష్టుం-త్వదన్యేన-కురుప్రవీర

కురుప్రవీర	= అర్జునా!	న	= కాను
ఏవం రూపః	= ఇటువంటి రూపము	క్రియాభిః చ	= కర్మల చేత
అహం	= నేను	న	= కాను
సృలోకే	= మనుష్య లోకము నందు	ఉగ్రైః	= తీవ్రమైన
త్వదన్యేన	= నీవు గాక ఇతరుని చేత	తపోభిః	= తపస్సుల చేత
వేదయజ్ఞాధ్యయనైః	= వేదాధ్యయనము చేతను, యజ్ఞముల చేత	ద్రష్టుం	= చూచుటకు
దానైః	= దానముల చేత	న శక్యః	= సాధ్యమైన వాడను గాను

కురువీరా! అర్జునా! మానవ లోకంలో వేదాలను, యజ్ఞ విధులను అధ్యయనం చేసిన వారు గాని, దానాలు ఆచరించిన వారు గాని, క్రియా తపస్సులు అనుష్ఠించిన వారు గాని ఈ విశ్వరూపాన్ని దర్శించ లేరు. అలాంటి దివ్య రూపాన్ని నువ్వు దర్శించావు.

వ్యాఖ్య

అన్య లెవ్వరూ దర్శించని, దర్శించలేని తన దివ్య రూపాన్ని కేవలం భగవంతుని అనుగ్రహం చేత దర్శించిన అర్జునుడు కృతార్థు డయ్యాడని భగవానుని అభిప్రాయము (అత్యంత ముఖ్య రూప దర్శనో క్తతార్థః ఏవ త్వం). అందుచేత అన్యులకు దర్శింప సాధ్యం కానిది, కేవలం తన ఆత్మయోగ, అనుగ్రహాల చేతనే దర్శింప దగినది అయిన ఆ అతొకిక అద్భుత రూపాన్ని భగవానుడు ప్రతిస్తున్నాడు (తత్ సౌతి).

వేదాధ్యయనాల చేత విశ్వరూపం దర్శింప జడదు (న వేదాధ్యయనైః). వేదాధ్యయనం వల్ల అధ్యయనం జరుగుతుందే గాని అర్థ బోధకత్వం జరగదు. అలాగే యజ్ఞాధ్యయనాలు కూడా (యజ్ఞాధ్యయనైః). యజ్ఞకర్మల నాచరించే అధ్యయనాలను చేసి ఉపయోగం లేదు. మీమాంస, కల్ప, సూత్రాదులను కూడా అధ్యయనం చేసి విచారించాలి.

అలాగే గోదాన, భూదాన, కన్యాదాన, తులా పురుషాది దానాల చేత కూడా విశ్వరూప సందర్శనము జరగదు. అగ్నివోత్రాది శ్రౌత క్రియలు, చంద్రయానాది తపస్సులను ఆచరించే వారి చేత కూడా సాంద్రజదు (న శక్యః).

అలాగని, ఈ సాధన లన్నీ నిరుపయోగ మని భావించ కూడదు. ఇవన్నీ అవశ్యం ఆచరింప దగినవే. కాకపోతే, ఈ సాధనలు అంతఃకరణ శుద్ధిని మాత్రమే ప్రసాదిస్తాయి. విశ్వరూప దర్శనం కేవలం భగవ దనుగ్రహం తోనే ప్రాప్తిస్తుంది. భగవ దనుగ్రహం అశుద్ధ చిత్తులకు అందుతుందా? అందుచేత, ఈ సాధన లన్నీ ఆచరించాలి. కాని, భగవ దనుగ్రహానికి ముఖ్య కారణమైన భక్తి చేతనే సందర్శనము సంప్రాప్త మౌతుంది అనేది మరువ కూడదు. అట్టి అనుగ్రహాన్ని పొందడం చేత, గతంలో ఎవ్వరూ దర్శించని రూపాన్ని అర్జునుడు దర్శించి కృతార్థు డయ్యాడు.

మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో దృష్ట్వా రూపం ఘోర మిదృ జృమేదమ్ ।
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పునస్త్యం తదేవ మే రూప మిదం ప్రపశ్య ॥

49

మా-తే-వ్యథా-మా-చ-విమూఢభావః-దృష్ట్వా-రూపం-ఘోరం-కాఢ్య-మమ-ఇదం
వ్యపేతభీః-ప్రీతమనాః-పునః-స్త్యం-తత్-ఏవ-మే-రూపం-ఇదం-ప్రపశ్య

ఈదృక్	= ఇట్టి	మా	= వలదు
ఘోరం	= భయంకరమైన	స్త్యం	= నీవు
మమ	= నా యొక్క	వ్యపేతభీః	= భయము పోయిన వాడవు
ఇదం	= ఈ	ప్రీత మనాః	= తృప్తి చెందిన వాడవై
రూపం	= రూపమును	మే	= నా యొక్క
దృష్ట్వా	= చూచి	తదేవ	= ఆ పూర్వపు
తే	= నీకు	ఇదం	= ఈ
వ్యథా	= భయము	రూపం	= రూపమును
మా	= వలదు	పునః	= మరల
విమూఢభావః చ	= చిత్త సంక్షోభమూ	ప్రపశ్య	= దర్శించు

విమూఢభావః చ = చిత్త సంక్షోభమూ
అర్జునా! భీకరమైన నా విశ్వరూపాన్ని చూచి భయపడ నవసరం లేదు. కలత చెంది నవసరం లేదు. నిర్భయంగా ఉండు. ప్రసన్నంగా ఉండు. నువ్వు కోరినట్లు నా పూర్వ రూపాన్నే దర్శించు.

వ్యాఖ్య

అర్జునా! భయపడకు. మానవ లోకములో ఇంతవరకు ఎవ్వరూ దర్శించని రూపాన్ని చూచే శక్తిని నీకు అనుగ్రహించాను అంటే, నీ మీద నా కెంత ప్రేమో నేను ప్రత్యేకించి చెప్పాల్సిన అవసరముందా? అలాంటి నన్ను చూచి నువ్వు భయపడటం మేమిటి? భయాన్ని విడిచేయ్ (మోతేవ్యథా, మాభూత్ తేభయమ్)! సంతోషంగా ఉండు శ్రీతి మనాభి. నిర్భయంగా ఉండు (వ్యవేతభోవిగతభయభి). అర్జునా! నీకు ఇష్టమైన రూపాన్ని చూడు అన్నాడు భగవంతుడు.

ఇంతకీ అర్జునునికి ఏది ఇష్టమైన రూపము? చతుర్ముఖ రూపము. పార్థా! శంఖచక్ర గదాధర రూపంతో శోభించే నీ ఇష్ట రూపాన్ని దర్శించు (చతుర్ముఖం శంఖచక్ర గదాధరం తవ ఇష్టం రూపం ఇదంతవశ్య). శంఖచక్ర గదాది ఆయుధాలతో ప్రకాశించే పరమాత్మ రూపం అర్జునునికి ఇష్టరూపం. అంటే, ఇష్టదేవతా రూపం. చతుర్ముఖుడైన నారాయణమూర్తి అర్జునునికి ఇష్టదేవత. చతుర్ముఖ రూపం ఆయన ఇష్టదేవతా రూపం. శ్రీకృష్ణుని విశ్వరూపమును దర్శించిన తరువాత ఆయన సాక్షాత్తు తన నారాయణమూర్తియే అనే జ్ఞానం అర్జునునిలో ధృవ పడింది. స్థిర పడింది. కనుక, తన ధ్యానమూర్తి చతుర్ముఖుడైన శ్రీమహావిష్ణువు యొక్క రూపమును దర్శించాలనే అభీష్టంతో అర్జునుడు చతుర్ముఖ రూపమును అనుగ్రహించ మని నలభై ఆరవ శ్లోకంలో ప్రార్థించడము లోని అంతర్భావ మేమిటో ప్రస్తుత శ్లోకంలో సుస్పష్టమైంది. అక్కడ మనం లేవనెత్తిన సంశయం ఇక్కడ నివృత్తి అయింది.

సంజయ ఉవాచ :

ఇ త్యర్జునం వాసుదేవ ప్రథోక్త్యా స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః ।
ఆశ్వాసయామాస చ భీత మేనం భూత్వా పునః సౌమ్యవపు ర్మహాత్మా ॥

50

ఇతి-అర్జునం-వాసుదేవః-తథా-ఉక్త్వా-స్వకం-రూపం-దర్శయామాస-భూయః
ఆశ్వాసయామాస-చ-భీతం-ఏనం-భూత్వా-పునః-సౌమ్యవపుః-మహాత్మా

మహాత్మా	=	మహాత్ముడైన	భూయః	=	మరల
వాసుదేవః	=	శ్రీకృష్ణుడు	దర్శయామాస	=	దర్శింప చేశాడు
ఇతి	=	ఈ విధంగా	పునః	=	మరల
అర్జునం	=	అర్జునుని గురించి	సౌమ్యవపుః	=	సౌమ్య స్వరూపుడు
ఉక్త్వా	=	పలికి	భూత్వా	=	అయి
తథా	=	అలాగే	భీతం	=	భయ పడిన
స్వకం	=	తనదైన	ఏనం	=	అర్జునుని
రూపం	=	రూపమును	ఆశ్వాసయామాస చ	=	ఓదార్చాడు

సంజయుడు వినిపిస్తున్నాడు :

ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఈ విధంగా వాసుదేవుడు అర్జునునితో పలికి, అర్జునుడు కోరినట్లు తన పూర్వ రూపాన్ని దర్శింప చేశాడు. మహాత్ముడైన శ్రీకృష్ణుడు మళ్ళీ తన సౌమ్య రూపమును చూపి, భయభ్రాంతులకు గురైన అర్జునుని ఓదార్చాడు.

వ్యాఖ్య

ఆద్యరూపం - సుదర్శనం

భయంకరమైన విశ్వరూపాన్ని పరమేశ్వరుడు ఉపసంహరించాడు. దివ్యమైన పూర్వ మంగళ రూపంతో సాక్షాత్కరించాడు. దానిని స్వకం రూపం అని వర్ణించాడు సంజయుడు. స్వకం రూపం అంటే తనదైన రూపం. తన సంబంధమైన రూపం అని అర్థము. అదే పూర్వ రూపం. పూర్వం, అంటే శ్రీకృష్ణవేదాంతంలో ప్రథమంగా అగుపించిన రూపం. అంటే, వసుదేవుని గృహంలో (కారాగారంలో) జన్మించి వపుడు గోచరించిన రూపం (స్వకం వాసుదేవ గృహో జాతం రూపం).

దేవకీ వసుదేవులకు శ్రీకృష్ణుడు అవతరించ గానే, చతుర్ముఖుడుగా అగుపించాడని మీకు ముందే నేను తెలియ చేశాను. ఆ చతుర్ముఖ మూర్తిని దర్శించాలని అర్జునుడు అభిలషించాడు. ఆ మూర్తిని దర్శింప చేస్తూ శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ తన విశ్వరూపాన్ని ఉపసంహరించాడు. ఈ సందర్భంలో శ్రీకృష్ణుని వాసుదేవుడుగా సంజయుడు అభివర్ణించడం విశేషము.

శంఖచక్ర గదాది ఆయుధాలతో, మకర కుండలాలతో ప్రకాశిస్తూ, శ్రీవత్స, కౌస్తుభ వనమాలా పీఠాంబరాలతో శోభిస్తూ పరమ దయామయుడైన శ్రీకృష్ణదేవుడు, తిరిగి సౌమ్య రూపమును ధరించాడు.

ఇది శ్రీకృష్ణదేవుడు భక్తుడైన అర్జునుని కరుణించి అనుగ్రహించిన ఇష్టదేవతా రూప దర్శనము. చతుర్ముఖుడైన నారాయణమూర్తి దర్శనము. ఆ తరువాత ఆ రూపాన్ని కూడా తిరోహితం చేసి, కమలదళ లోచనుడై, వీలమేఘశ్యాముడుగా అగుపించి, విశ్వరూప దర్శనంలో దిక్కులు తెలియక భయభ్రాంతులకు లోచనైన అర్జునుని ఊరడించాడు. అర్జునుని హృదయం ఆనంద సాగర మైంది. మరల (భూయః) తిరిగి (పునః) అంటూ, మళ్ళీ మళ్ళీ అని రెండుసార్లు పలకడంలో విశ్వరూప ఉపసంహరణ క్రమంగా జరిగిందనేది స్పష్టంగా ధృవిస్తోంది.

అర్జున ఉవాచ :

దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన ।
ఇదానీ మస్మి సంవృత్తః సచేతాః ప్రకృతిం గతః ॥

51

దృష్ట్వా-ఇదం-మానుషం-రూపం-తవ-సౌమ్యం-జనార్దన
ఇదానీం-అస్మి-సంవృత్తః-సచేతాః-ప్రకృతిం-గతః

జనార్దన	=	కృష్ణా!	దృష్ట్వా	=	దర్శించి
తవ	=	నీ యొక్క	ఇదానీం	=	ఇప్పుడు
ఇదం	=	ఈ	సచేతాః	=	ప్రసన్న చిత్తము గలవాడను
మానుషం	=	మనుజు సహజమైన	ప్రకృతిం	=	స్వభావమును
సౌమ్యం	=	ప్రసన్నమైన	గతః	=	పొందిన వాడను
రూపం	=	రూపమును	సంవృత్తః అస్మి	=	అయితిని

అర్జునుని విన్నపము :

జనార్దనా! కృష్ణా! మానవాకారంలో ఉన్న సౌమ్యమైన నీ రూపాన్ని చూచి, ఇప్పుడు నేను శాంతిని పొందాను. స్థిమిత పడ్డాను. నా చిత్తం ప్రసన్నంగా ఉంది.

వ్యాఖ్య

విశ్వరూప సందర్శనము ప్రారంభమైన క్షణం నుండి ఏదో అసాధారణ పరిస్థితిలో, అనూహ్యమైన వాతావరణంలో ఉండిన వన్నీ ఒక్కసారిగా ఉపశమించి, సామాన్య స్థితికి చేరుకున్నాయి. ఏమిటవి? ఒక్కటే కదా! వాటిని మూడు కోణాల్లో దర్శించాలి.

మొదటిది శ్రీకృష్ణుడు. అంతవరకు సౌజన్యం ఉట్టి పడుతూ సామ్యమూర్తిగా మనోహర రూపంతో బోధిస్తున్న వాడు, అంత మెక్కడో తెలియని ఉగ్ర రూపాన్ని ధరించి భయంకరుడై కలవర పెట్టాడు. ప్రస్తుతం ఆ రూపాన్ని ఉపసంహరించి, తిరిగి సామ్యంగా, సామాన్యంగా దర్శన మిస్తూ స్వస్థతను కలిగించాడు.

రెండవది అర్జునుడు. భీకరమైన శ్రీకృష్ణదేవుని ఉగ్రరూపాన్ని చూచి భయంకంపితుడైన అర్జునుడు, తిరిగి పరమేశ్వరుని మానవ రూపునిగా, మంజుల మూర్తిగా దర్శించి, వాసుదేవుని అనునయ వాక్యాల చేత ఊరడించబడి, తిరిగి స్వస్థతను పొంది సామాన్య స్థితికి చేరుకున్నాడు.

మూడవది గీతా శాస్త్రము. ప్రారంభం నుండి అనుష్టుప్ ఛందస్సులో అలవోకగా, అవలీలగా పాగుతూ వచ్చిన శ్లోకాలు, విశ్వరూపం ఆరంభం కాగానే, అనుష్టుప్ ఛందస్సును ఆవల ఉంచి, త్రిష్టుప్ ఛందస్సులో మ్రొగుడు పడని పదాలతో కదం త్రొక్కి, ఇప్పుడు (ఇదానీం) విశ్వరూపమును ఉపసంహరించ గానే, తాను కూడా తిరిగి సజావుగా అనుష్టుప్ ఛందస్సును అందుకొని మామూలు స్థితికి చేరింది.

అంతటా స్వస్థత నెలకొనింది. శాంతి పరిధివిల్లింది. విశ్వరూప దర్శన ప్రాప్తిని గూర్చి భగవంతుడే స్వయంగా చెబుతున్నాడు.

శ్రీ భగవానువాచ :

సుదుర్దర్శ మిదం రూపం దృష్ట వానసి యన్మమ ।
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శన కాంక్షిణః ॥

సుదుర్దర్శం-ఇదం-రూపం-దృష్టవాన్-అసి-యత్-మమ
దేవాః-అపి-అస్య-రూపస్య-నిత్యం-దర్శన కాంక్షిణః

మమ	=	నా యొక్క	అసి	=	అయితినో
యత్	=	ఏదయితే	దేవా అపి	=	దేవతలును
ఇదం	=	ఈ	నిత్యం	=	ఎల్లప్పుడు
సుదుర్దర్శం	=	చూడ దుర్లభమైన	అస్య	=	ఈ
రూపం	=	రూపమును	రూపస్య	=	రూపము యొక్క
దృష్టవాన్	=	చూచిన వాడవు	దర్శనకాంక్షిణః	=	దర్శనమును కోరు వారు

శ్రీ భగవానుడు చెబుతున్నాడు :

అర్జునా! సులభసాధ్యం గాని నా దివ్య రూపాన్ని నువ్వు దర్శించావు. ఈ దర్శనం కోసం దేవతలు కూడా నిత్యము పరితపిస్తూ ఉంటారు.

వ్యాఖ్య

చిత్త స్వాస్థ్యమును పొంది, ప్రసన్న హృదయుడైన అర్జునుని తృప్తి పరచే వాక్యాలను నాలుగు శ్లోకాలలో వివరించి అధ్యాయాన్ని సమాప్తం చేస్తున్నాడు భగవంతుడు.

అర్జునా! చూడశక్యం గాని నా రూపాన్ని నువ్వు దర్శించావు. సుదుర్లభము, సుదుర్లభమైన అద్భుత రూపాన్ని నీవు అవలోకించావు. సులభసాధ్యం కాని కార్యాన్ని పొందించడం నీకే సాధ్యమైంది. ఇదంతా నీ పుణ్యం. నీ భాగ్యం. నీ అదృష్టం. నీ సుకృతం అని భగవంతుడు అర్జునుని అశీర్వదిస్తున్నాడు.

దుర్దర్శ మంటే కష్టం మీద చూడ శక్యము అని అర్థము. సుదుర్దర్శము అంటే అతి కష్టం మీద చూడ శక్యము అని అర్థము (సుష్టు దుఃఖేన దర్శనమ్ ఇతి సుదుర్దర్శమ్). అట్టి రూపాన్ని అర్జునుడు దర్శించాడు (దృష్టవాన్ అసి). దేవతలు అందుకోలేని భాగ్యాన్ని అందుకున్నాడు.

ఎత్తైన లోకాలలో, అతిలోక శక్తులతో తేజరిల్లే దేవతలు ఆశించి కూడా అందుకోలేని అద్భుతాన్ని భగవ దనుగ్రహంతో, మానవ లోకం నుండే సరుకు ఏకబిగిన ఎగిరి అందుకున్నాడు. సుర జన్మ కన్నా సరజన్నే శ్రేష్ఠ మని నిరూపించాడు. సుదుర్లభమైన దానిని సులభతరం చేసేది భక్తి ఒక్కటే వని ఋజువు చేశాడు.

మొగ్గ వువ్వనట్లు, వత్తి జ్యోతి రూపమై వెల్గొందినట్లు, రాయి విగ్రహ మైనట్లు, జలం తీర్థంగా మారినట్లు, భగవ దనుగ్రహంతో భక్తి దివ్యమై అలరారుతుంది. భక్తుడు భవ్యమై శోభిస్తాడు.

పల్లవి: రాధను - నీ రాధను!

ఆరాధన చేసే రాధను!

నీ రాధను - నిరపరాధను!

చరణము: (1) నీ పద కమలాల తలరారుటకు

ఎదురు చూచిన మొగ్గను - నేడు

యెద విరబూసిన పువ్వును " రాధను "

(2) నీ గుడి ముంగిట వెలుగు చిమ్ముటకు

వేచి యుండిన వత్తిని - నేడు

కాంతి నింపే జ్యోతిని " రాధను "

అని భక్తి ఫలాలను ప్రసాదంగా ఆరగిస్తూ, సంతృప్తిని త్రేపుతూ పలికింది చైతన్య గీతిక.

నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా ।

శక్య ఏవం విధో ద్రష్టం దృష్టవా నసి మాం యథా ॥

న-అహం-వేదై-న-తపసా-న-దానేన-న-చ-ఇజ్యయా

శక్యః-ఏవం విధః-ద్రష్టం-దృష్టవాన్-అసి-మాం-యథా

మాం	=	నన్ను	తపసా	=	తపస్సు చేత
యథా	=	ఏ విధముగా	ద్రష్టం	=	దర్శించుటకు
దృష్టవాన్	=	చూచిన వాడవు	న శక్యః	=	శక్యుడను గాను
అసి	=	అయితినో	దానేన	=	దానము చేత
ఏవం విధః	=	ఇట్టి స్వరూపము గల	ఇజ్యయా చ	=	యజ్ఞము చేత
అహం	=	నేను	న	=	కాను
వేదైః	=	వేదముల చేత			

అర్జునా! నువ్వు దర్శించిన నా రూపాన్ని, అదే విధంగా దర్శించడం వేదాల చేత గాని, తపస్సు చేత గాని, దానము చేత గాని, యజ్ఞము చేత గాని సాధ్య పడదు.

వ్యాఖ్య

అభ్యసించే విద్యలలో వేదాధ్యయనం శ్రేష్ఠమైనది. శ్రమ పడే కార్యాలలో తపస్సు శ్రేష్ఠమైనది. త్యాగం విషయంలో దానం శ్రేష్ఠమైనది. కర్మలలో యజ్ఞము పవిత్రమైనది. అయినా, భగవ దనుగ్రహంతో అర్జునుడు దర్శించిన దివ్యరూపము, వేదాధ్యయనాది కార్యాల వల్ల ప్రాప్తించేది కాదు అని భగవంతుడే స్వయంగా చెబుతున్నాడు.

ఈ శ్లోకం పునరుక్తి శ్లోకము. ఈ అధ్యాయం లోనే నలభై ఎనిమిదవ శ్లోకంలో చెప్పబడిన విషయము. తిరిగి అదే విషయాన్ని ఇక్కడ మళ్ళీ చెప్పడం జరుగుతూ ఉంది. దీనిని పునరుక్తి దోషంగా పరిగణించ కూడదు. కేవలం ఐదు శ్లోకాల వ్యవధిలో పునరుక్తి జరిగింది అంటే, దాని విశేష మెలాంటిదో జాగ్రత్తగా అర్థం చేసుకోవాలి.

ఈ అధ్యాయంతంలో మిగిలి యున్న రెండు శ్లోకాలు తదుపరి దర్శన మిచ్చే ధర్మాత్మత్వమైన భక్తి సాధానికి, భక్తి యోగ హర్యానికి దివ్యమైన పునాదులు. పునాదిని పటిష్ఠం చేసే కార్యక్రమంలో భాగం గానే ప్రస్తుతం పునరుక్తి పావనోక్తిగా గోచరిస్తూ ఉంది.

ఎవరి ప్రభావమును అచింత్యం - అనిర్దేశ్యం అని వేదాలు ప్రవచించాయో, అట్టి వేద స్వరూపుని ఏ అధ్యయనాలతో అందుకోగలం? సృష్టిని తపోకార్యంగా నిర్వహించి విశ్వాన్ని సృష్టించిన విశ్వమూర్తిని ఏ తపస్సుతో పొందగలం? ప్రాణదాతను ఏ దానంతో లోబరచుకో గలం? సృష్ట్యాది లోనే సర్వ యజ్ఞాలను అవిష్కరించిన యజ్ఞ పురుషుని ఏ యజ్ఞం ద్వారా వశపరచుకో గలం? వేద తపో దాన యజ్ఞాల చేత లభ్యం కానివాడు భక్తి లభ్య మవుతాడు. ఇదే శ్లోక సారాంశం. మున్నుండు దివ్యంగా సాగే అంశం.

మ॥ ఉపవాసాన వ్రత శాచ శీల మఖి సంధ్యోపాస నాగ్ని క్రియా
జప ధ్యానాధ్యయనాది కర్మముల మోక్షప్రాప్తి సేకార, ద
చ్ఛపు భక్తిన్ హరిః బుండరీక నయనున్ సర్వాతి శాయినీ రమా
భిభృ బాపఘ్నుః బరేశు నచ్యుతుని నర్థిం గొల్వ లేకుండినన్ ॥

'ఉపవాసాలు, వ్రతాలు, శౌచాలు, శీలాలు, యజ్ఞాలు (మఖి), సంధ్యా వందనాలు, అగ్ని కార్యాలు, జపాలు, ధ్యానాలు, వేదాధ్యయనాలు మొదలైనవి ఎన్ని ఆచరించినా, పుండరీకాక్షుడు, సర్వాతిశయుడు, రమానాథుడు, పాపహరుడు, పరమేశ్వరుడు, అచ్యుతుడు అయిన శ్రీహరిని నిర్మలమైన భక్తితో కొలవని వారికి ముక్తి లభించదు' అని సాక్షాత్తు బ్రహ్మదేవుడు తన మానస పుత్రుడైన నారద మహర్షికి శ్రీమదాంధ్ర మహాభాగవతము - ద్వితీయ స్కంధములో బోధిస్తాడు.

మరి, వేదాధ్యయన తపో దాన యజ్ఞాల చేత భగవంతుడు లభ్యం కానవుడు. ఎలా శక్త్య మవుతాడు? (కథం పునః శక్త్యః ఇతి?). అదే చెబుతున్నాడు (ఉచ్యతే).

భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోర్నన్ ॥
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప ॥

54

పరంతప	=	అర్జునా!	అనన్యమైన
ఏవం విధః	=	ఇట్టి విశ్వరూపుడ నైన	భక్తి చేతనే
అహం	=	నేను	యథార్థముగా

జ్ఞాతుం = తెలిసి కొనుటకు
ద్రష్టుం చ = చూచుటకు
ప్రవేష్టుం చ = ప్రవేశించుటకు

శక్త్య = శక్యమను
అర్జున = అర్జునా!

అర్జునా! విశ్వరూపుడ నైన నన్ను యథాతథంగా తెలుసుకోవాలన్నా, దర్శించాలన్నా, లేదా నాలో ప్రవేశించా లన్నా అనన్య భక్తి చేతనే అది సాధ్యం.

వ్యాఖ్య

వేదాధ్యయన, యజ్ఞ దాన తపస్సుల చేత లభ్యం కాని విశ్వమూర్తి కేవలం భక్తి చేత పొంద బడతాడు. వస్తువు ప్రత్యక్షంగా ఉన్నా, దానిని చూడటం అంధునికి ఎలా సాధ్యపడదో, అలాగే భక్తి లేని వానికి పరమాత్మ దర్శనము శక్యం కాదు. భక్తి పరమాత్మను పొందే విధంగా సాధకుని సిద్ధం చేస్తుంది.

అర్జునా! సమస్త భూతములు ఎవరిలో ఉన్నవో, సమస్తమైన జగత్తు ఎవరి చేత పరివ్యాప్తమై ఉందో, అట్టి పురుషోత్తముడైన పరమేశ్వరుడు అనన్యమైన భక్తి చేతనే లభ్య మవుతాడు అని భగవంతుడు అక్షర పరబ్రహ్మ యోగములో చెప్పే ఉన్నాడు (భక్త్యా లభ్యస్తు అనన్యయా, 8 వ అ - 22 వ శ్లో).

అనన్య భక్తి

అన్యము కానిది అనన్యము. మరొకటి లేనిది, వేరొకటి కానిది, అన్యమైనది తెలియనిది అనన్యము (అనన్యయా లభ్యభగ్నాతయా). భగవంతుని కంటే అన్యమైన దాని యందు, భిన్నమైన దాని యందు ఉండని, ఉండలేని భక్తి ఏదో అదే అనన్య భక్తి (భగవతో అన్యతృప్తిభక్తీ న కదాదిదపి యా భవతి సా తు అనన్యభక్తిః).

భక్తునికి భగవంతుని మీద భక్తి లేకుండా ఎలా ఉంటుంది? భగవంతుని యందు భక్తి కల వాడే కదా భక్తుడు! నిజమే. భక్తుడిలో భగవద్భక్తి ఉండొచ్చు. కాని, ఆ భక్తి దేని కొరకు? అనే ప్రశ్న పడినపుడు, ఆ ప్రశ్నకు వచ్చే సమాధానాన్ని బట్టి అది సాధారణమైన భక్తి లేక అనన్యభక్తి నిర్ధారించ బడుతుంది.

భగవద్భక్తి ఉండినా, అది అర్థకామాల కొరకు అయినపుడు, పుణ్యలోక ప్రాప్తి కొరకై నపుడు, అట్టి భక్తి అన్యభక్తి అవుతుందే గాని, అనన్య భక్తి కాలేదు. కేవలం భగవంతుని కొరకే సాగే భక్తి అనన్యభక్తి. పరమేశ్వరుడు తప్ప అన్య విషయముల యందు స్పృహ లేని భక్తి అనన్య భక్తి. అట్టి అనన్య భక్తి లేకుండా భగవంతుని పొందడము సాధ్యపడదు. అందుచేతనే భక్త్యా తు అనన్యయా శక్యః - అనన్య భక్తి చేతనే భగవంతుడు లభ్య మవుతాడు అంటున్నాడు. ఇక్కడ తు శబ్దము అనన్య భక్తి వినా మరో సాధనము చేత పొందబడదు అని చెప్పడానికి ప్రయోక్త మైంది.

శ్రీ శంకరాచార్యస్వామి భాష్యంలో ఈ విషయాన్ని మరి సుస్పష్టం చేశారు. అనన్య భక్తిని అసమానంగా, అద్భుతంగా, అందంగా ఆవిష్కరించారు. వాసుదేవుని కంటే వేరైనది ఏదీ సర్వేంద్రియాల చేత తెలియబడదో అదే అనన్య భక్తి అని అనితర సాధ్యంగా వ్యాఖ్యానించారు (గుర్త్యై లపి కరణైః వాసుదేవాత్ అన్యత్ న ఉపలభ్యతే యయా సా అనన్య భక్తిః). అట్టి భక్తి చేతనే భగవంతుడు లభ్య మౌతాడు (తయా భక్త్యా శక్యః).

మనకున్న ఇంద్రియాలు ఆయా ఇంద్రియ విషయాల యందు అభిరుచిని, ఆసక్తిని, అనురక్తిని కలిగి ఉంటాయి. చెవులకు కొన్ని శబ్దాలు ప్రియం. నాలుకకు కొన్ని పదార్థాలే మధురం. నేత్రాలకు కొన్ని రూపాలు ఇష్టం. ఇలా ఇంద్రియాలు ఇంద్రియ విషయాలలో తృప్తి చెందుతూ ఉంటాయి.

అనన్య భక్తి కలిగింది అంటే, ఈ విధమైన ప్రత్యేకతలు, ప్రాధాన్యతలు సమూలంగా అంతరిస్తాయి. అన్ని ఇంద్రియాలు ఒకే వస్తువులో, ఒకే విషయంతో తృప్తి చెందుతాయి. అట్టి తృప్తిని ప్రసాదించేదే అనన్య

భక్తి ఏ ఇంద్రియము కూడా భగవంతుని కన్నా భిన్నమైన విషయాల యందు తృప్తి చెందని పరిస్థితి ప్రాప్తించింది అంటే, అనన్య భక్తి సిద్ధించిందని నిర్ధారణ చేసుకోవచ్చు. అనన్య భక్తి సిద్ధించింది అంటే, భగవంతుడు ప్రాప్తించాడు అని అర్థము.

శా|| **నీ పద్యావళు లాలకించు చెవులున్ నిన్నాడు వాక్యంబులున్**
నీ పేరం బనిసేయు హస్త యుగముల్ నీ మూర్తిపైఁ జాపులున్
నీ పాదంబుల పాంత మ్రొక్కు శిరముల్ నీ నీవపై జిత్తుముల్
నీపై బుద్ధులు మాకు నిమ్ము కరుణన్ నీరజ పత్తక్షణా !

‘కమలదళ లోచనా! కృష్ణా! నిరంతరము నీకు సంబంధించిన విషయాలనే శ్రవణం చేసే చెవులు, నిమ్మ గురించే భాషించు వాక్కులు, ఏది చేసినా నీ కార్యాన్నే కొనసాగించు చేతులు, నిన్నే వీక్షించు దృష్టి, నీ చరణములపై వాలే శిరస్సు, సదా నీ సేవా భాగ్యానికే నోచుకునే చిత్తము, నీ మీదే ఉండే మనస్సు - వీటినే దయతో మాకు ప్రసాదించు’ అని బాలకృష్ణుని చరణ కమల స్పర్శతో శాపవిముక్తులైన నలకూబర మణిగ్రీవు లనే కుజేరుని ఇరువురు కుమారులు భాగవతము - దశమ స్కంధములో ప్రార్థించారు. ఆ సందర్భమున బాలకృష్ణుడు భాషించిన భవ్యమైన వాక్కులు ప్రాతః స్మరణీయాలు.

క|| **తమ తమ ధర్మము దప్పక, నములైనను నమ్మి తిరుగు సభ్యులకును బం**
ధము నన్నుఁ జూడ విరియును, గమలాపుడు వొడమ విరియు ఘనతమము క్రియన్ ||

‘ఏవరైతే (ధర్మరూపంలో ఉన్న చైవాన్ని స్మరిస్తూ) తమ తమ ధర్మాలను నిష్ఠతో ఆచరిస్తూ, సర్వత్ర సమభావంతో చరిస్తూ, నన్నే పరమగతిగా భావించి సంచరిస్తుంటారో అట్టి సద్భక్తులకు, సూర్యోదయంతో దట్టమైన చీకట్లు చెదరినట్లు, బంధాలు విడి పోతాయి. నా దర్శనంతో మోక్షం ప్రాప్తిస్తుంది’ అన్నాడు మోక్షప్రదాత బాలముకుందుడు.

అర్జునా! ఈ విధమైన అనన్య భక్తి చేత నా తత్వాన్ని యథాతథంగా భక్తులు తెలుసుకుంటారు (జ్ఞాతుం తత్త్వేన). కేవలం తెలుసుకోవడమే కాదు. ప్రత్యక్షంగా సాక్షాత్కారాన్ని పొందుతారు (ద్రష్టుం చ సాక్షాత్కర్తుం తత్త్వేన). ఆ తరువాత నా లోనే ప్రవేశించి మోక్షరూపు లవుతారు (తత్త్వేన ప్రవేశ్యం చ మోక్షం చ గన్తుం).

విశ్వమూర్తి అయిన పరమేశ్వరుడు సర్వవ్యాపి. సర్వగతుడు. అలాంటి వానిని పొందడము అంటే, శాస్త్రం ద్వారా, ప్రమాణం ద్వారా అర్థం చేసుకోవడమే (జ్ఞాతుం శాస్త్రేణ). సర్వగతుడు, అనంతమైన భగవంతుని కన్నా తాను అన్యంగా ఎలా ఉండ గలడు? ఏ కెరటము కడలికి దూర మవుతుంది? ఈ సత్యాన్ని దర్శించడమే సాక్షాత్కారము. కేవలం శాస్త్రము చేత పరోక్షంగా తెలుసుకోవడమే గాక, ప్రత్యక్షంగా అనుభూతిని పొందడము దర్శనము (న కేవలం జ్ఞాతుం శాస్త్రేణ ద్రష్టుం చ సాక్షాత్కర్తుం తత్త్వేన). ఆ స్థితిలో అభేదమే, అద్వైతమే అనుభూతి ప్రకాశ మైనందున ప్రవేశము; ముక్తి సాధన లోకి ప్రవేశము. అదే మోక్షప్రాప్తి. అభేద జ్ఞానప్రాప్తి. అద్వైత దర్శనానుభూతి. అపరోక్షానుభూతి (తత్త్వేన ప్రవేశ్యం చ మోక్షం చ గన్తుం).

ఇక్కడ ప్రవేశించడము అంటే, ఎలుక కన్నము లోకి, సింహము గుహ లోకి, పక్షి గూటి లోకి, మనిషి ఇంటి లోకి ప్రవేశించినట్లు కాదు. అల సముద్రంలో ప్రవేశించినట్లు, సర్పము రజ్జువులో విలీన మైనట్లు, నగ బంగారును చేరినట్లు అని అర్థము. ఇదే అద్వైత స్వరూపమైన మోక్షము. సర్వోపద్రవ రహిత స్థితి. అభయ స్థితి.

ఇప్పుడు ఆలోచించండి. అర్జునుడు దర్శించిన విశ్వరూప సందర్శనము మోక్షమేనా? మోక్షమే అయితే

భయం ఎలా ఏర్పడింది? మనస్సు ఎందుకు విచలిత మైంది? సామ్య రూపాన్ని చూడమని అర్థించడం దేనికి?

విశ్వరూప సందర్శనమే మోక్ష మయ్యేటట్లుయితే, గీత ఇక్కడే సమాప్తం కావాలి. మరో ఏడు అధ్యాయాలు క్రాసనాగ వలసిన అవసరం లేదు. ఈ సందర్భములో తాత్త్వికంగా మదిర్పమైన చర్చను కొనసాగించే అవకాశం లేనందున, ముక్తసరిగా విస్తరించు కుంటున్నాము.

కర్మ అయినా, ఉపాసన అయినా మోక్షాన్ని ప్రసాదించ లేవు. కర్మాచరణంలో ఉన్న మనస్సే ఉపాసనలో కూడా ఉంది. రెండు చోట్ల అహం భావన చెదరకుండా ఉంది. ‘అహం’ భావన ‘అహం’ స్వరూపంగా అర్థమైతేనే మోక్షము. ‘అహం’ భావన ఉన్నంత వరకు భేదం ఉన్నట్లే. ద్వైతం ఉన్నట్లే. సంసార మున్నట్లే. కనుకనే, ఉపాసనా సంబంధిత కర్మ ఫలాలన్నీ సంసారం క్రిందికే వస్తాయి అన్నారు బ్రహ్మసూత్ర భాష్యంలో శ్రీశంకరాచార్య స్వామి (సర్వమపి ఐతత్ ఉపాసనా కర్మఫలం సంసారఐహ! - 1 - 4 - 1).

విశ్వరూప సందర్శనంలో అర్జునుని భయానికి కారణం ద్వైత దర్శనమే. సర్వమూ పర్యేశ్వరుడే, విశ్వమంతా విశ్వమూర్తి అనే భావనతో వీక్షించ గలిగాడు గాని, విశ్వరూపమును దర్శించే తాను, విశ్వరూపము కన్నా వేరుగా ఉన్నాను అనే భావన మాత్రం పోలేదు. అంతా అనంతమైన పరమేశ్వరుడే అయినప్పుడు, అర్జునుడు ఆ అనంత స్వరూపంలో ప్రత్యేకంగా ఎలా ఉంటాడు? ఉన్నాను అనే భావన ఉండటమే భయ కారణము. ఎప్పుడైనా, ఎక్కడైనా ద్వైతమే భయ కారణము. అద్వైతమే అభయ స్వరూపము.

అనన్య భక్తి ద్వారానే అద్వైత రూపుడైన భగవంతుడు అర్థ మవుతాడు (జ్ఞాతుం). సాక్షాత్కరించ బడుతాడు (ద్రష్టుం). మోక్షైక స్వరూపుడై శోభిస్తాడు. అక్కడ ద్వైతం అనూహ్యం కనుక, (అత్ర ద్వైతం న విద్యతే). మోక్షం ప్రాప్తిస్తుంది. ప్రాప్తించి ఉన్నదే ప్రాప్తిస్తుంది.

అనన్య భక్తి ప్రాప్తించనంత వరకు ద్వైతమే రాజ్య మేలుతుంది. అంతా అయోమయమే. గందరగోళమే. ఒకవేళ ఈశ్వరుడు సాక్షాత్కరించినా కూడా ఈనడింపులే ఉంటాయి. ఈతి బాధలే మిగుల్తాయి.

నా మటుకు నాకు ఈశ్వరానుగ్రహం వల్ల భస్మభూషితాంగుడు అర్థ మవుతాడు కాని, ఎంత తల బాదుకున్నా, భస్మాసురుడు మాత్రం అర్థం కాదు. అతడు శివ దర్శనానికి తపస్సు చేయడ మేమిటి? అతడు కోరిన వర మేమిటి? తీరా వరాన్ని అనుగ్రహించిన తరువాత, ప్రయోగించడానికి శివుడే దొరికాడా? లోకంలో ఎన్ని తలలు లేవు! శివుని తల మీదకే శివ మెత్తాలా?

ద్వైతంలో ఏదైనా జరగవచ్చు. ఆశ్చర్యమే లేదు. శివుణ్ణి భయపెడుతూ భస్మాసురుడు వెంట బడ్డాడు. తానే భయపడి అర్జునుడు కూలడ్డాడు. అంతే తేడా. అంతా ద్వైత నాటకమే.

గీత మోక్షశాస్త్రము. అద్వైతమే తాత్పర్యము. అద్వైత జ్ఞానమే గీతా సర్వస్వము. ఈ విషయాన్నే ధృవ పరుస్తూ, అనన్య భక్తి అద్వైతానుభూతికి ఎలా మార్గమో తెలియ పరచి వికారశాధ్యాయాన్ని అద్భుతంగా సమాప్తి చేస్తున్నాడు గీతాచార్యుడు.

అధ్యాయ సారాన్ని సుస్పష్టం చేయడమే గాక, ఇంతవరకు బోధించిన గీతా ప్రబోధాన్ని సారభూతంగా సమన్వయం చేస్తూ, సమస్త గీతా శాస్త్ర సారమైన మోక్షమే ప్రయోజనంగా శోభిస్తున్న విషయాన్ని కూడా సంక్షిప్తంగా అందిస్తూ, మత్సర్ధక్యత అనే శ్లోకంతో అధ్యాయాన్ని సమాప్తం చేస్తున్నాడు భగవంతుడు.

మత్కర్మకృ నృత్పరమో మద్భక్తః సజ్జనర్జితః ।

నిర్వైరః సర్వభూతేషు యః స మామేతి పాణ్డవః ॥

మత్తర్జుకృత్-మత్తరము-మద్భక్త-సంగవర్ణితః

నిర్దేశ-సర్వభూతేషు-యః-స-మాం-ఏతి-పాండవ

పాండవ	=	అర్జునా!	నిర్దేశః	=	వైరము లేని వాడు
మత్తర్జుకృత్	=	నా కొరకు కర్మలు చేయు వాడు	యః	=	ఎవడో
మత్తరము	=	నా యందే ఆసక్తి గల వాడు	సః	=	వాడు
మద్భక్తః	=	నా యందే భక్తి గల వాడు	మాం	=	నన్ను
సంగవర్ణితః	=	సంగమును విడిచిన వాడు	ఏతి	=	హిందుతున్నాడు
సర్వభూతేషు	=	సమస్త భూతము లందును			

పాండుతనయా! అర్జునా! నా కొరకే కర్మ లాచరించే వాడు, నన్నే పరమగతిగా భావించి జీవించే వాడు, నా భక్తుడుగా బ్రతికేవాడు, విషయ సంగత్యం లేనివాడు, సర్వ ప్రాణుల యందు శత్రుత్వము లేనివాడు నన్నే పాండుతాడు.

వ్యాఖ్య

సర్వ శాస్త్ర మయీ గీతా - భగవద్గీత సర్వ శాస్త్ర స్వరూపిణి అని సమస్త శాస్త్రాద్వయముల నెరిగిన వ్యాస భగవానుడు నిర్ణయించి చెప్పాడు.

ప్రస్తుతం మనం అధ్యయనం చేస్తున్న ఏకాదశాధ్యాయము లోని ఈ చరమ శ్లోకము - సర్వస్య గీతా శాస్త్రస్య సారభూతః లభ్యః - సర్వ గీతా శాస్త్రానికి సారభూతమైన విషయము అని భాష్యకారులైన శ్రీ శంకర భగవద్పాదులు అభిప్రాయ పడ్డారు. కేవలం మోక్షమే ప్రయోజనంగా గలది (నిత్యేయసార్థః) అని కూడా అభిభాషించారు. కనుక, మత్తర్జుకృత్ అనే ఈ శ్లోకము సర్వ వేదాంత సార సంగ్రహ కాంతి పుంజము.

సర్వ శాస్త్రముల సారము భగవద్గీత అయితే, భగవద్గీతా సారము ఈ మత్తర్జుకృత్ శ్లోకము. ఇంతవరకు మనం అధ్యయనం చేసిన పదకొండు అధ్యాయాల లోని విషయాన్నంతా పింహళవలోకన న్యాయంగా ఈ శ్లోకము సంక్షిప్తం చేసి చూపెడుతుంది (సముభ్యత్య ఉచ్యతే). అలాగే ఇక మనం అధ్యయనం చేయబోయే ఏడు అధ్యాయాలకు కూడా అముఖాన్ని ఆవిష్కరిస్తూ అర్థం పడుతుంది. గీతోపదేశ సారమైన ఈ శ్లోకము సర్వోత్కృష్టమైనది.

భగవంతుడు మోక్ష స్వరూపుడు. భగవంతుని పొందడమే జీవులందరి పరమ లక్ష్యము. మరి, భగవంతుని ఎవరు పొందుతారు? ఈ శ్లోకములో తెలిపిన ఐదు సాధనలను ఎవరైతే ఆచరిస్తారో, ఆచరిస్తూ భగవంతుని ఎవరైతే భజిస్తారో, వారు అంతఃకరణ శుద్ధిని, జ్ఞానమును, ఆ తరువాత మోక్షమును కూడా పొంది తరిస్తారు (యః సః మామ్ ఏతి). ఆ అయిదు సాధన లేమిటో విశ్లేషించుకుందాం.

(1) మత్తర్జుకృత్

ఏ వ్యక్తి కూడా ఈ ప్రపంచానికి ఒంటరిగా రాలేదు. ప్రారబ్ధాన్ని వెంటబెట్టుకొనే వచ్చాడు. ప్రారబ్ధానికి వశుడై ప్రపంచంలో ప్రవర్తించే వ్యక్తి ప్రారబ్ధము యొక్క ప్రేరణతో కొన్ని కర్మలను అవశ్యం చేస్తూ ఉంటాడు. ఇలా కర్మ వాటితో పాటు అవసర నిమిత్తం నిత్యము పురుషార్థంతో మరి కొన్ని కర్మలు చేస్తూ ఉంటాడు. నా కొరకు, అంటే చేసేవాడు కర్మకృత్. కర్మకృత్ భగవంతుని కొరకు కర్మ నాచరిస్తే మత్తర్జుకృత్ అవుతాడు. నా కొరకు, అంటే భగవంతుడి కొరకు చేసే కర్మ మత్కర్మ. మత్కర్మ చేసేవాడు మత్తర్జుకృత్ (మదర్థం కర్మ మత్కర్మ తత్ కరోతి ఇతి మత్తర్జుకృత్).

మనిషి తన కొరకు, తన వాళ్ళ కొరకు చేసే కర్మలు చాలా ఉన్నాయి. పిల్లలకు సంబంధించిన కర్మలు, భార్యకు సంబంధించిన కర్మలు, మిత్రుడికి సంబంధించిన కర్మలు, యజమానికి సంబంధించిన కర్మలు, అలాగే వ్యక్తిగతంగా తనకు సంబంధించిన కర్మలు - ఇలా చాలా ఉన్నాయి. వాటిని చేసుకుంటూ, బ్రతుకు యాత్రను సాగిస్తూ ఉంటాడు. కాని, ఇక్కడ భగవంతుని కొరకు చేసే మత్కర్మ అంటున్నాం. ఏది భగవంతునికి సంబంధించిన కర్మ? నేను చేసే కర్మతో భగవంతుని ఇష్టము, లేక అవసరము ముడిపడి ఉందా? ఏ కర్మ భగవంతునికి ప్రియం? ఏ కర్మ భగవంతునికి అవసరము?

ప్రియాలు, అవసరాలు ఉండేవాడు భగవంతుడు కాలేదు. మన కర్మతో గాని, మన కర్మఫలంతో గాని భగవంతునికి సంబంధం లేదు. కాని, భగవంతుని పొందడానికి, అవగా మోక్షార్థం మనం చేసే కర్మే 'మత్కర్మ'.

పూజ, జప, ధ్యాన, సంకీర్తనాదులు లౌకిక కర్మలు కావు. లౌకిక ఫలాలను ఆశించి ఆచరించేవి కావు. అవి అలౌకిక కర్మలు. చిత్తశుద్ధి నిమిత్తం ఆచరింప బడేవి. అవన్నీ భగవత్సంబంధ మైనవే. ఉపాసన లన్నీ త్రివర్ణములను సాధించుటకు కాకుండా, అంతఃకరణ శుద్ధి కొరకు ఆచరిస్తే అవి భగవత్సంబంధమైన కర్మ అవుతాయి.

మత్తర్జుకృత్ ఆచరించే కర్మలలో స్వార్థం ఉండదు. రాగద్వేషాలు ఉండవు. రాగద్వేషాల స్థానంలో ధర్మాధర్మాలు చేరిపోతాయి. ధర్మ రూపంలో ఉన్నది దైవమే అని భావించి, అర్థకామాల యందు స్పృహ లేకుండా ధర్మాచరణమును సాగించే వాడు మత్తర్జుకృత్. ఈ ధర్మాచరణము కూడా పుణ్యఫల ధృష్టి లేకుండా, పరలోక భోగల యందు ఇచ్చ లేకుండా దైవారాధన గానే కొనసాగిస్తాడు.

ప్రపంచంలో దేనికి సంబంధించిన కర్మను ఆచరిస్తే దానికి సంబంధించిన ఫలమునే పొందుతాము అనేది అందరి అనుభవంలో ఉన్నదే. అలాగే 'మదర్థం' కర్మను ఆచరించే కర్మయోగి (మత్తర్జుకృత్) భగవంతుణ్ణి పొందుతాడు. కర్మల ద్వారా అంతఃకరణ శుద్ధిని, అంతఃకరణ శుద్ధి ద్వారా జ్ఞానమును, జ్ఞానము ద్వారా మోక్షాన్ని, మోక్ష రూపుడైన పరమేశ్వరుని పొందుతాడు (యః తద్భక్తః మత్తర్జుకృత్ సః మామ్ ఏతి).

(2) మత్తరముః

నా కొరకే (మదర్థం) కర్మ లాచరించే మత్తర్జుకృత్ నన్నే పరమగతిగా సంభావించి ఆశ్రయిస్తాడు. అందుచేత అతడు మత్తరముడు. అంటే నన్నే పరమగతిగా పొందిన వాడు (మత్తర్జుకృత్ మామేవ పరమాం గతిం ప్రతిపద్యతే ఇతి మత్తరముః).

భృత్యుడు స్వామి యొక్క కర్మలు చేస్తాడు (కరోతి భృత్యః స్వామి కర్మ). అలాగే కర్మయోగి ఈశ్వరుని భృత్యుని వలె (ఈశ్వరభృత్యవత్) కర్మలను ఆచరిస్తాడు. భృత్యుడు యజమాని కర్మలను సంపాదన నిమిత్తం ఆచరిస్తాడే గాని, యజమానిని ఆశించి చేయడు. యజమానిని పొందాలని చేయడు. కాని, ఈశ్వర భృత్యుడైన కర్మయోగి దేనిని ఆశించడు ఈశ్వరుణ్ణి తప్ప. అతడు ఈశ్వరుణ్ణి ఆశిస్తాడు. ఈశ్వరుని పొందాలనే భావిస్తాడు. అందుచేత కర్మఫలాల యందు స్వామి భృత్యుడు చలిస్తాడే గాని ఈశ్వర భృత్యుడు చలించడు. తనకు పరమేశ్వరుడే ఉత్పృష్టమైన, పరమమైన ఫలము.

మత్తరముడు పరమేశ్వరునే ఆశ్రయంగా పొందిన వాడు. ఆశ్రయ స్థానము, ఆసక్తి స్థానము రెండూ అతనికి భగవంతుడే. ఆధార స్థానము, ఆరాధనీయము కూడా భగవంతుడే. అనుగ్రహించే వాడు, ఆడుకొనే వాడు, అండ నిలిచే వాడు, బ్రతుకును పండించే వాడు భగవంతుడే. అతడే మత్తరముడు.

అందరి గమ్యము ఒకటే అయినా
మార్గము లన్ని ఒకటానా?
చూపు అందరివి ఒకటైనా
చూచే తీరు వేరు కదా!
జ్ఞానము కలిగి చరించే వారికి
సర్వము ఈశ్వర మయము కదా!
రామ రామ జయ రాజారామ్
రామ రామ జయ సీతారామ్

అని రామజోగి చిట్టా.

ఈ విధంగా మత్పరముడు నన్నే పొందుతాడు అంటున్నాడు భగవంతుడు (యః ఈశ్వరే మత్పరమః సః మామేతి).

(3) మద్భక్తః

భగవంతునితో తనకు గల నిత్య సంబంధమును గుర్తించి జీవించు వాడు భక్తుడు. అన్ని విధాల (సర్వ ప్రకారైః), పూర్ణ హృదయంతో (సర్వాత్మనా), ఉత్సాహపూరిత మైన నిండు మనస్సుతో (సర్వోత్సాహేన) భగవంతుని సేవించే వాడు మద్భక్తుడు. మత్సర్వకృత్తు, మత్పరుడు అయిన వాడు తప్పక మద్భక్తుడు కావలసిందే. భక్తుడు ఎవడో కాదు. కర్మయోగియే భక్తుడు. భక్తుడే కర్మయోగి. అలాంటప్పుడు భక్తుడు అని ప్రత్యేకించి చెప్పడ మెందుకు? అనే సందేహము రావచ్చు.

భక్తి అనేది ప్రేమ స్వరూపము. ప్రేమలో ఉత్సాహం ఉంటుంది. అనురాగం ఉంటుంది. నిరంతరాపేక్ష ఉంటుంది. ఇదంతా ప్రవాహ రూపంలో ఉంటుంది. ఇలాంటి భక్తి హృదయం ఉన్నప్పుడే కర్మయోగ మైనా, జ్ఞానయోగ మైనా శోభిస్తుంది. భక్తి లేకుండా ఏ యోగమూ సిద్ధించదు. మోక్షము ప్రాప్తించదు (భక్తిః విగామోక్షో న సిద్ధ్యతి).

భక్తి అనేది ప్రేమ స్వరూపమే కనుక (ప్రేమరూపా), భక్తులు అనేక విధాలుగా ఉంటారు. కొందరు ధన భక్తులు. అంటే, ధనంపై ప్రేమ ఉండేవారు. కొందరు పదవీ భక్తులు. కొందరు భార్యా భక్తులు. కొందరు కీర్తి భక్తులు. ఈ విధమైన భక్తి రూపాలు ఏవీ తమను ఉద్దరించవు అని తెలిసి, పరమేశ్వరుని యందే పరిపూర్ణమైన భక్తిని ఉంచిన వారు మద్భక్తులు (సౌ తు అస్మిన్ పరమ ప్రేమరూపా). మనలో భక్తి ఉంటే చాలు. మనం మద్భక్తులం కాగలిగితే చాలు. ఆ తరువాత అర్జునుని వెంట అచ్యుతు డున్నట్లు, మన వెంటే ఉంటాడు మాధవుడు.

ఏ పుష్పంలో తేనె ఉన్నదో

తెలియనిదా మధుపము!

ఎవరి కుండలో వెన్న ఉన్నదో

తెలియని వాడా కృష్ణయ్య!

మనసు వెన్నగా మారిన నాడు

మన వెంటే మాధవుడు

రామ రామ జయ రాజారామ్

రామ రామ జయ సీతారామ్ అని రామజోగి చిట్టా.

భక్తునికి కూడా సంసారం ఉంటుంది కదా! దారాసుతులు, బంధుమిత్రాదులు ఉంటారు కదా! వారిని కూడా ప్రేమించాలి కదా! అలాంటప్పుడు మద్భక్తుడు సర్వాత్మనా భగవంతుణ్ణి ఎలా ప్రేమించ గలడు? ఎలా భక్తి చేయగలడు? చేయగలడు. ఎలా? అతడు సంగవర్జితుడు కనుక.

(4) సంగవర్జితః

సంగము అంటే స్నేహము, లేదా ప్రీతి. సంగవర్జితుడు అంటే ప్రీతి లేని వాడు (సంగః ప్రీతిః తద్వర్జితః సంగవర్జితః). మత్సర్వకృత్తు, మత్పరముడు, మద్భక్తుడు సంగవర్జితుడు. అంటే ప్రీతి లేనివాడు. ఏ విషయము నందు ప్రీతి లేని వాడు? భగవంతుని కన్నా అన్యమైన సంబంధాల యందు ప్రీతి లేనివాడు. ధనము, బిడ్డలు, మిత్రులు, భార్య, బంధువర్గముల యందు ప్రీతి లేనివాడు. ఆసక్తి లేనివాడు. అతడే సంగవర్జితుడు (ధన పుత్ర మిత్ర కలత్ర బంధువర్గేషు సంగవర్జితః).

పుత్ర మిత్ర కళత్రాదులు రాగహేతువులే అయినా, ఆ సంబంధాలన్నీ అనిత్యాలే అనే 'అసద్బుద్ధి' ఉండటం చేత, అవి రాగాన్ని భక్తునిలో దించలేక పోతాయి. స్వప్నము లోని సంసారం లాగా, తన బుద్ధిలో సంసారము నిస్సారమై పోతుంది. అందుచేత, పరమేశ్వరుని యందే ఆసక్తిని కలిగి, పరమోత్సాహంతో ప్రేమ స్వరూపమైన భక్తిని మద్భక్తుడు కొనసాగిస్తాడు.

బృందావన గోపాలునికి గోవు లంటే ప్రాణం. చేతిలో వేణువు ఉండాలి. వెంట ధేనువు నిలవాలి. అందుకే ఆయన గోపాలకృష్ణుడు. ప్రేమమైన ఆ గోవులిచ్చే క్షీరాన్ని ప్రేమతో పానం చేసేవాడు. దధిని దండిగా జాగ్రేవాడు. నవనీతాన్ని దొంగిలించి మరీ ఆరగించే వాడు. ఆయన క్షీరసాగర శయనుడే! ఆయనకు క్షీరము అవసరమా? అవసరం లేకపోవచ్చు. కాని, ధేనువు లిచ్చే క్షీరానికి, క్షీరసాగరం లోని క్షీరానికి పోలికే లేదు. గోకులంలో గోవులు ఇచ్చింది పాలు కాదు. ప్రేమామృతం. భక్త్యామృతం. అందుకనే, అచ్యుతుడు కోరి మరీ పానం చేసేవాడు.

గోకుల ధేనువుల పాడుగులలో పుష్కలంగా పాలు నిండి ఉండేవి. అలాగే ఉంటే వాటిని గోకులవాసులు పిండు కుంటారని, గోవత్సములు త్రాగేస్తా యని, తొందర తొందరగా పాలు పిడుకక ముందే (అదుగ్ధాః), అవి చెంగుచెంగున గంతులు వేస్తూ బాలకృష్ణుని వద్దకు వెళ్ళి పాడుగులను నోటికి అందించేవి. గోపాలుడు ప్రేయంగా వాటిని పానం చేసేవాడు.

భక్త ధేనువులు సంగవర్జితులు కావడం చేత, తమ బిడ్డలైన గోవత్సముల యందు రాగబుద్ధి నశించి, బిడ్డల కివ్వవలసిన క్షీరాన్ని బాలకృష్ణునికి ఇవ్వాలని పరుగులు తీసేవి. అలాంటి అనన్య భక్తిని మనమూ అలవరచుకోవాలి. అట్టి పరమ ప్రేమని ప్రసాదించ మని పరమేశ్వరుని నిండు మనస్సుతో ప్రార్థించాలి.

అభి త్యాశూర నోసుమోక్ష దుగ్ధా ఇవ ధేనవః |

ఈశాన మస్య జగతః స్వర్ణైశ మీశాన మిత్థ తస్య షః ||

ఇంద్రా=ఓ ప్రభూ! పరమేశ్వరా!, శూర=ఓ శూరుడా! కృష్ణా!, త్యా=నిన్ను, అభి=అంతట, నోసుమః=నమస్కరిస్తున్నాము, అన్య జగతః=ఈ జగత్తుకు (జంగమమునకు), తస్య షః=స్థావరమునకు, ఈశానం= నియామకుని, స్వర్ణశమ్ =ప్రపంచాన్ని ప్రకాశింప చేయు వానిని, అదుగ్ధా=పాలు పిడుకని, ధేనవ ఇవ=గోవుల వలె (నమస్కరిస్తున్నాము). 'భగవాన్! శ్రీకృష్ణ! స్థావర జంగమాత్మక మైన ఈ ప్రపంచానికి సత్తా స్ఫూర్తి ప్రదాతవైన నిన్ను, పాలు పిడుకని గోవులు ఎలా సేవించాయో, అలాగే మేమూ నిన్ను అంతటా నమస్కరిస్తున్నాము.'

విషయ సంగత్యమును వీడి భగవత్సన్నిధికి భక్తితో ధేనువులు చేరాయి కనుక, ఆయన వాటి క్షీరాన్ని

పానం చేసి మోక్షాన్ని ప్రసాదించాడు. మనం కూడా రాగరహితులమై మన హృదయాల లోని ప్రేమ క్షీరాన్ని పరమాత్మకే సమర్పిస్తే, మన బ్రతుకులు కూడా ఒడ్డుకు చేరుతాయి.

చరణము: క్షీరసాగర శయనా! క్షీరమే నీకు కావలెనా?
వేదము కదిలిన నోటికి వెన్నలు మన్నులు కావలెనా?
పాల కడలిలో వెన్నకుండలలో ఉన్నది ప్రేమే చల్లన
తేనెల కన్నా తియ్యన!

పల్లవి: పావన యమునా జలములు చల్లన!
మోహన కృష్ణుడు నల్లన - మన
మోహన కృష్ణుడు నల్లన !

॥ పావన ॥

అని గోకుల క్షీర వైభవాన్ని కీర్తించింది చైతన్య గీతిక.

(5) సర్వుల యందు నిర్వైరుడు

పరమేశ్వరుని పొందగోరు వాడు హృదయంలో శత్రు భావము లేనివాడై ఉండాలి. అదే నిర్వైరుడు. నిర్వైరుడు అంటే నిర్గత వైరము (నిర్వైరః నిర్గతవైరః). ఎవరి విషయంలో వైరము లేనివాడు? ఎవరి విషయంలోనూ శత్రు భావన లేనివాడు (సర్వభూతేషు శత్రు భావ రహితః). బంధుమిత్రాదుల యందు, ఫ్రీయమైన వారి యందు, ఉపకారము చేసిన వారి యందు శత్రు భావన లేకుండా ఉండటం సహజం. కాని, తనకు అపకారం చేసిన అయిష్టుల యందు కూడా శత్రు భావన లేకుండా ఉంటాడా? ఉంటాడు. తనకు ఎంతగానో అపకారం చేయడానికి ప్రయత్నించిన వారి యందు, అలా ప్రవర్తించిన వారి యందు కూడా కించిత్తు వైర భావము లేనివాడు నిర్వైరః (ఆత్మనః అత్యంత అపకార వ్రత్యత్తే ష్టుః). అంతటా పరమేశ్వర భావన కలిగిన వాడు ఎవరిని ద్వేషించ గలడు? ఎలా ద్వేషించ గలడు? ఉపకారులలో, అపకారులలో ఉన్న ఒకే పరమేశ్వరుని దర్శించే మత్సరముడు మధ్యక్తుడు కావడం చేత ఎవ్వరినీ గర్తించలేడు. వైరాన్ని ఊహించలేడు. రాగం ఉంటేనే ద్వేషం ఉంటుంది. ద్వేషం ఉంటేనే వైరము ఉంటుంది. రాగద్వేష రహితుడైన భక్తుడు శత్రుభావ రహితుడయ్యే ఉంటాడని ప్రత్యేకంగా చెప్ప నవసరం లేదు.

పరమేశ్వరుని పొందే వాని లక్షణాలను ప్రస్తుతం మనం అధ్యయనం చేస్తున్నాం. పరమాత్ముని పొందాలి అంటే, పరమాత్మ లక్షణాలు అతనిలో కూడా నిండి ఉండాలి కదా!

సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యాః ॥ నై న ప్రియః

'నేను సర్వుల యందు సమంగా ఉంటాను. నాకు ద్వేషింప దగిన శత్రువు లేడు. ప్రేమించ దగిన ఇష్టుడు లేడు' అని తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో భగవంతుడు ప్రవచించాడు కదా! ద్వేషమే తెలియని భగవంతుని పొందాలి అంటే, మనం కూడా ద్వేష భావం లేని వారమై ఉండాలి.

కట్టినారు కొందరు కొట్టినారు
పట్టినారు కొందరు పెట్టినారు
అందరిని సమముగా చూచినావు
నీ అడుగుల కడ పడి ఉండు చిన్నికృష్ణా!

అని చిన్నికృష్ణ శతకంలో ఒక వెన్నముద్ద.

భగవత్పాత్రి

అర్జునా! నా కొరకే కర్మలు చేయువాడు, నన్నే పరమగలిగా కలవాడు, నా యందే భక్తి కలవాడు. విషయ సంగత్యము పూర్తిగా లేనివాడు, సర్వ భూతముల యందు శత్రుభావము లేనివాడు నన్నే పొందుతాడు అంటూ ఏకాదశాధ్యాయాన్ని సమాప్తం చేస్తున్నాడు భగవంతుడు.

పరమేశ్వరుడు తనకు అత్యంత ఫ్రీయమైన ఉపదేశాన్ని, తనకు అత్యంత ఫ్రీయుడు, భక్తుడు అయిన అర్జునునికి ఉపదేశించాడు. 'పార్థా! నువ్వు తెలుసుకోదగిందే నేను ఉపదేశించాను. నేను ఉపదేశించిందే నువ్వు తెలుసు కున్నావు. నువ్వు అడిగిందే నేను అందించాను. ఇంతకు మించిన వేరే విషయమే లేదు' అంటూ భగవంతుడు విశ్వరూప సందర్శన యోగాన్ని సమాప్త చేస్తున్నాడు (అయం తవ ఉపదేశః ఇష్టః మయా ఉపదిష్టః హే పాండవ! ఇతి).

భక్తియే ముక్తి

గమ్యాన్ని విడిచి మార్గం ఉండదు. ముక్తి పాధానికి భక్తియే సూటియైన మార్గం. భక్తి లేని ముక్తిని ఊహించడం సాధ్య పడదు. ఎన్ని శాస్త్రాలు అధ్యయనం చేసినా, మరెన్ని కఠోర పాధనలు అనుష్ఠించినా, భక్తి లేని వాడు ముక్తిని పొందలేడు.

చిత్రకారుడు తన చిత్రకళా నైపుణ్యము చేత అందమైన కమలాన్ని చిత్రించ గలడేమో గాని, దాని నుండి పరిమళాన్ని ఆఘ్రాణించ గలడా?

సప్తాశ్వముల నమర్చిన రథముపై సూర్య భగవానుడు ప్రకాశిస్తున్నట్లు, సుందరమైన చిత్రాన్ని చిత్రకారుడు గీయగల డేమో గాని, దాని నుండి కాంతిని ప్రసరింప చేయగలడా? ఇదీ అంతే.

భక్తి లేకుండా కేవలం పాండిత్యముతో శాస్త్రాలను హృదయస్థం చేసుకొనే వాడు, శాస్త్ర విషయాన్ని మనోఫలకంపై చిత్రించుకోగల డేమో గాని, బ్రహ్మానందానుభూతిని పొంద గలడా? పొందలేడు. అది అనన్య భక్తి చేతనే సిద్ధిస్తుంది. ఇదే ఏకాదశాధ్యాయం లోని సారభూతమైన విషయము.

దేవై రపి సుదుర్ధర్షం తపోయజ్ఞావి కోటిభిః;

భక్తాయ భగవానేవం విశ్వరూపం అదర్శయత్ ॥

దేవతలకు కూడా చూడ శక్యము కానిది, తపస్సు, యజ్ఞము మొదలైన కోటి పాధనల ఫలితంగా కూడా చూడ నశక్యమైన విశ్వరూపాన్ని భక్తుడు కావడం చేత అర్జునునికి భగవంతుడు చూపించాడు.

ఇక మనం చెయ్యవలసింది, చూడవలసింది మాత్రమే మిగిలి ఉంది. అదే భక్తి. తరువాత ప్రసంగ విషయం అదే.

ఓం.. ఓం.. ఓం..

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే విశ్వరూప సందర్శన యోగో నామ ఏకాదశో ధ్యాయః
ఈ విధంగా ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మవిద్య, యోగశాస్త్రము, శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదము అయిన భగవద్గీత యందు విశ్వరూప సందర్శన యోగ మనే పదకొండవ అధ్యాయము.